

Kozári József – Vizi Sándor

A 2. MAGYAR HADSEREG A DONNÁL

A Német Birodalom 1941. június 22-én megindította hadjáratát a Szovjetunió ellen, amelytől Hitler és Halder szárazföldi vezérkari főnök a helyzetet végzetesen félreértve, villámháború révén néhány hét alatt teljes győzelmet remélt. 1940. december 5-én Hitler nagy derűlátással szólt az orosz hadjárat esélyeiről. Megvan a technikai fölényünk, jobbak a páncélosaink, tüzérségünk és légierőnk, mint az oroszoknak – hangoztatta.¹ A vezérkar Moszkvát tekintette fő hadműveleti célnak, Hitler viszont inkább a szárnyakra kívánt összpontosítani. Az 1940. december 18-i Barbarossa fedőnevű hadműveleti utasítás szerint „A hadművelet végső célja az eltorlaszolás az ázsiai Oroszország ellen nagyjából a Volga-Arhangelszk vonalon. Így szükség esetén az Uralban az oroszok kezén maradó utolsó iparvidék a légierő révén kikapcsolható.”² Hadműveleteik szárnyain számoltak Románia és Finnország „tevékeny részvételével” és a svéd vasutak és országutak rendelkezésre állásával.

Horthy Miklós kormányzó lelkendezve fogadta Hitler levelét a Szovjetunió megtámadásáról, amelyet Erdmannsdorff budapesti német követ 1941. június 22-én délelőtt 10,30 órakor nyújtott át. „A kormányzó köszönetet mondott az általa nagyszerűnek talált hír közléséért. 22 éve sóvárogva várta ezt a napot és most boldognak érzi magát. Évszázadok múlva is hálás lesz az emberiség a Führernek ezért a tettéért” – táviratozta a követ a külügyminisztériumnak.³ Bárdossy László magyar miniszterelnök június 26-án a német követnél sürgette a választ kérdésére, számítanak-e „a magyar csapatoknak a Szovjetunió elleni német előrenyomulásban való esetleges közreműködésére,”⁴ majd Homlok Sándor ezredes, berlini magyar katonai attasé egyenesen azt kérte a német külügyminisztérium politikai munkatársától, közöljék az okokat, amiért a magyar véderőt kirekesztették a támadásból. Egyúttal közölte, hogy a Kassa bombázására és egy gyorsvonatot ért támadás miatt beállt a hadiállapot Magyarország és Oroszország között.⁵ Kurt Himer tábornok, a magyar vezérkarhoz beosztott német tiszt azt mondta Werth Henrik magyar vezérkari főnöknek: „Minden magyar segítsé-

---

¹ Ránki György: A második világháború története. Bp., 1982. 73.

² A hadműveleti utasítást közli: Lev Bezimenszkij: A titkos Barbarossa-dosszié. Bp., 1975. 205–210., illetve Németh István: Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1945. II. kötet. A „Harmadik Birodalom” (1933–1945). Összegzés és dokumentumok. Bp., 2007. 645–648.

³ Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula (összeállította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta): A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Bp., 1968. 594. Erdmannsdorf budapesti követ távirata a külügyminisztériumnak, 1941. június 22. (a továbbiakban: Ránki – Pamlényi – Tilkovszky, 1968.)

⁴ Uo. Erdmannsdorf budapesti követ távirata a külügyminisztériumnak, 1941. június 26. 598.

⁵ Uo. Kramarz, a külügyminisztérium politikai munkatársának feljegyzése Homlok katonai attaséval folytatott beszélgetéséről. Berlin, 1941. június 28.

get mindenkor elfogadunk. Semmit sem akarunk követelni, de minden önkéntes felajánlást hálásan veszünk. Szó sincs arról, hogy Magyarország esetleges részvételét nem akarnánk.”⁶

Bár a németek félelmetes kezdeti sikerei az összeomlás szélére jutatták a Vörös Hadsereget, de az 1941. decemberi Moszkva alatti vereséggel a villámháborús tervek összeomlottak. A Wehrmacht, mintegy 150–200 kilométert szorult vissza nyugat felé és a döntés a következő évre tolódott. A birodalom vezetői kezdték belátni, hogy a Szovjetunió elleni hadjárat nem terveik szerint alakul és a háború folytatásához, a remélt győzelem kivívásához további erőforrásokra lesz szükségük. A szükséges katonai és gazdasági kapacitás megszerzésének a kényszere, a keleti front kérdésében megváltoztatta Németország addigi közép-európai politikáját. A német vezetést a Moszkva alatt elszenvedett személyi és anyagi veszteségek arra készítették, hogy fokozottabban vegye igénybe kisebb szövetségesei katonai erejét. A birodalom ekkor már követelő módon lépett fel kisebb szövetségeseivel szemben, így a keleti front tekintetében Magyarország esetében sem lehetett szó önkéntességről. A németek nem „elfogadtak” és nem is kértek, hanem igényeket, elvárásokat fogalmaztak meg. Az érdekek egyezőségét hangoztatva egyenesen követelték, hogy a magyar honvédség nagyobb mértékben támogassa a Wehrmachtot a „közös erőfeszítésben.”⁷

A reálpolitikai kényszerűség, az évtizedes magyar politikai beidegződés és az ország vezetésében is kétségkívül meglévő németbarát politikai körök együttes nyomására, így lett a keleti hadjáratban való magyar részvétel önkéntes felajánlkozásból, teljesítendő kényszer a nagyobb és erősebb szövetséges oldalán. Történt ez annak ellenére, hogy az országnak semmilyen közvetlen, megfogalmazható érdeke nem fűződött a Szovjetunió elleni háborúhoz.⁸

1. A német külpolitika aktivizálódása Magyarország irányában

Magyarország már 1941 nyarán önként részt vett a Szovjetunió ellen folyó támadó hadműveletekben. A magyar háborús részvétel okait gyakran magyarázzák kikerülhetetlen kényszerként, mintegy magyarázva a döntéshozók szorult helyzetét. E kényszer-elmélet sok tekintetben nem állja meg a helyét. A politikai-katonai vezetés nagyon is világos, ámbár teljesen hibás számításaira alapozott szándékától hajtva mintegy tolakodott a front első vonalába. Ezért sokkal inkább helytállóbb a megállapítás, hogy a világméretű külpolitikai folyamatok előidézte kényszer, a magyar vezetők által nem eléggé átgondolt stratégia, az ideológiai szűklátókörűség (keresztes-hadjárat a bolsevizmus ellen) együttesen okozták hazánk világméretű katonai konfliktusba történő sodródását. Annak ellenére, hogy ebben a háborúban a kis országok választási lehetősége kimerült a csatlós, vagy áldozat szerepének megválasztásában, mégsem volt mindegy, hogy milyen körülmények között és mikor vált egy ország a háború részesévé. A há-

⁶ Uo. Ermannsdorf budapesti követ távirata a külügyminisztériumnak, 1941. június 24.

⁷ *Nagybaczoni Nagy Vilmos: Végzetes esztendő.* Bp., 1986. 83–84. (a továbbiakban: *Nagybaczoni*, 1986.)

⁸ Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése 1945. Bp., 1990. 24.

borúba lépés kapcsán a magyar politikai vezetők tisztánlátását megzavarta a kétségtelenül jelentős német katonai győzelemsorozat. Attól tartottak, hogy lemaradnak a „győzelemről.” Így a megerősített hadtest erejű Kárpát-csoport és később az abból kiemelt gyorshadtest lényegében a háború kezdetétől közvetlenül harcolt a keleti front támadó hadműveleteiben.⁹ Bár a harcoló alakulatokat 1941. december végére kivonták a frontról, az év végén még mindig öt, megszálló feladattal megbízott magyar dandár tevékenykedett a Szovjetunió területén.¹⁰

Magyarországnak a német szövetségi rendszerbe való végleges betagozódása 1941-ben nyarán, a Szovjetunió elleni háborúba való belépéssel visszafordíthatatlanná vált. Önálltatás volt azt gondolni, hogy a tengely melletti elköteleződés e stádiumában az ország még eldöntheti, hogy miképpen és milyen erővel vegyen részt a további harcokban. A németek irányították az eseményeket és nem engedték meg kisebb szövetségeseiknek az önálló politikát. Azt sem tűrték, hogy az európai kis országok a harcok nehezebből valamiképpen hosszútávon kimaradva katonai erőket tartalékoljanak a saját céljaikra.

A magyar politika mozgástere beszűkült. A német agresszivitáson, a belső politikai nyomáson és a politikai neveltetésen túl e tényezők is hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar vezetők, bár kissé naivan úgy gondolták, hogy csak a német szövetségben és a német győzelem után születhet olyan politikai megoldás, amelynek segítségével az ország elérheti céljait.

Nem okozhatott meglepetést a magyar vezetőknek Hitler 1942. január 2-án írt levele, amelyben Magyarország nagyobb mérvű részvételét kérte az oroszok elleni háborúban. E kérés teljesítését a magyar vezetés nem kerülhette ki és világos volt, hogy valamilyen formában növelni kell az ország részvételét a németek keleti háborújában.

A kényszerítő okok közül a legfontosabbnak a bécsi döntéseket és a feszült magyar–román viszony tekinthető. Német támogatás nélkül a Magyarországnak az I. világháborút követő békeszerződés revíziójára vonatkozó igényei és az ebből következő a terület-visszacsatolási politika eleve kudarcra voltak ítélve. Azzal, hogy a németek, ha részlegesen is, de támogatták a magyar igényeket Trianon kedvezményezetteivel, elsősorban Romániával szemben, nyitva tartották a lehetőséget, hogy viszonzást követeljenek. Minden korabeli magyar politikai döntéshozó számára nyilvánvalónak kellett lenni, hogy a német támogatás árát előbb-utóbb meg kell fizetni. Nem elhanyagolható szempont továbbá, hogy a térség kis államai közötti feszültség, a német kegyekért történő versenyfutásba csapott át, amelyben mindegyik résztvevő – így Magyarország vezetése is – a szomszéd államok rovására szeretett volna jó helyet szerezni a reménybeli győztesek asztalánál.

A különböző szinteken kialakuló német–magyar együttműködés az időnkénti gyenge magyar különállási törekvések ellenére 1940–1942-ben már befejezett

⁹ A Kárpát csoport kb. 40 000 fővel a kassai VIII. hadtest bázisán 1941. július 1-én alakult meg. Állományába az 1. hegyi, a 2. határ vadász dandár, a gyorshadtest 1., 2. gépkocsizó és az 1. lovasdandára tartozott. Ez az alakulat a hadtestparancsnok Szombathelyi Ferenc altábornagy vezetésével került bevetésre 1941. július 1-től.

¹⁰ A 121., 124., 105., 108., gyalogdandárok és a 111. gyalogdandár részei.

ténynek számított. A kérdés csupán az volt, hogy Magyarország eddig is csekély mozgásteréből mennyit képes megőrizni a jövőben. Ennek eldöntése viszont 1942 elején már kizárólag a német döntéshozókon múlt. A német-magyar kapcsolatok szorosabbá, ha úgy tetszik számunkra függővé alakítása attól függött, hogy a németek mikor és milyen módon nyújtják be a számlát korábbi támogatásukért.

A német diplomáciai gépezet magyar vonatkozásban 1942. január 6-án kapcsolt nagyobb fokozatba. Joachim von Ribbentrop német birodalmi külügyminiszter ekkor érkezett Budapestre és a három napon keresztül folytatott tárgyalások során először a két ország sorsközösségét hangsúlyozta, amely „a háborús fejlemények és főként a bolsevizmus elleni közös harc nyomán jött létre.” Majd azzal a követeléssel lépett fel, hogy „Magyarországnak ebben az évben egész hadseregét rendelkezésre kellene bocsátania, hogy a kitűzött cél eléréséhez hozzájáruljon.” Ezután azt kérte, hogy Magyarország 20 ezer népi németet bocsásson a Waffen SS rendelkezésére. Végezetül kifejtette, hogy „Magyarországnak a birodalomba irányuló ásványolaj-szállításait a múlthoz viszonyítva még jelentősen növelnie kell.”¹¹ Az eszközökben nem válogató Ribbentropnak végül sikerült elérnie, hogy a magyar kormány általános ígéretet tett arra vonatkozóan, hogy „lehetőségeinek végső határáig” hajlandó részt vállalni a keleten folyó háborúban.¹²

1942. január 20-án Wilhelm Keitel vezértábornagy sem udvariassági látogatásra érkezett, hanem feladata a Ribbentrop által kicsikart magyar háborús hozzájárulás katonai részleteinek a tisztázása volt. A tárgyalások során három hadtestbe szervezve kilenc dandárt, valamint a gyorshadtestet (négy dandár) és egy hegyi dandár átadását kérte. Ez a követelés, figyelembe véve a már keleten lévő öt dandárt, 19 (mások számításai szerint 21) dandárt jelentett.¹³ Ekkora erő felállítása és a keleti hadszíntérre küldése lényegében a teljes korabeli magyar honvédség összes alkalmazható alakulatának a mozgósítását és a szovjetek elleni háború szolgálatába állítását követelte volna meg. Ez esetben viszont az ország vezetésének figyelmen kívül kellett hagynia Magyarország más irányú védelmi szükségleteit.

Mint Szombathelyi Ferenc vezérezredes vezérkari főnök megjegyezte az országnak nincsenek érdekei a szovjetek ellen folyó háborúban, pusztán ideológiai okokból harcol keleten.¹⁴ Ezzel szemben voltak más irányú – katonai erők alkalmazását feltételező – félelmei, amelyek a környező országokat, elsősorban Romániát érintették. Az sem elhanyagolható szempont, hogy honvédség állapota

¹¹ *Ránki – Pamlényi – Tilkovszky*, 1968. 646–647. Weber tanácsos távirata a külügyminisztérium kabinetirodájának, 1942. január 17.

¹² „Magyarország ugyan nem bocsáthatja rendelkezésre hadseregét 100%-ban a keleti hadjárat céljára, de hajlandó lehetőségeinek legszélső határáig elmenni, azaz a hadjáratban az eddigiek-nél lényegesen nagyobb erőkkel részt venni” In: *Vargyai Gyula: Magyarország a második világháborúban*. Bp., 2001. 225. (a továbbiakban: *Vargyai*, 2001.)

¹³ *Ránki – Pamlényi – Tilkovszky*, 1968. 648–649. Jagow budapesti követ távirata Ribbentrop külügyminiszternek. Budapest, 1942. január 22.

¹⁴ *Ungváry Krisztián: A magyar honvédség a második világháborúban*. Bp., 2005. 157. (a továbbiakban: *Ungváry*, 2005.)

sem tett lehetővé ilyen mérvű mozgósítást és harctéri bevetést. Igaz, hogy a 21 dandárnyi katonalétszámnál több is rendelkezésre állt, de a szükséges fegyverzetet és felszerelést az ország nem tudta előteremteni.

A magyar fél tehát, érthetően elfogadhatatlannak tartotta Keitel igényeit és legfeljebb 6 gyalogdandár átadásához járult volna hozzá és ezek felszereléséhez is német segítséget igényelt. Figyelembe véve a harctéri bevetés fegyverzeti-anyagi feltételeinek megteremtésének anyagi nehézségeit, Szombathelyi Ferenc vezérezredes a kiküldendő magyar alakulatok német mintára történő felszerelését szerette volna elérni. A nagyobb német anyagi hozzájárulást megtakarítandó, Keitel úgy értékelte a keleti front helyzetét, hogy a szovjet hadsereg az 1941. évi téli harcokban meggyengült, ezért a magyar hadsereg a német segítség nélkül is sikerre számíthat. A korabeli magyar fegyverzetet és felszerelést a szovjet haderő ellen ő megfelelőnek tartotta. Végül mégis megígérte, hogy a magyar csapatok „lehetőleg” ugyanolyan felszerelést kapnak, mint a németek, de kikötötte, hogy azokat csak Oroszországban adják át.

A tárgyalások végén kompromisszum született. A magyar kormány és a katonai vezetés január 22-én úgy döntött, hogy kilenc gyalogdandárt, egy páncélos dandárt és egy repülőcsoportot küld – harcoló erőként – a Keleti Frontra, és kint marad továbbra is az öt megszálló dandár. Ez a döntés kevesebb volt, mint amit a németek követeltek, de végül elfogadták. Vállalták továbbá, hogy a kivonuló magyar csapatokat korszerű fegyverzettel látják el és a sajátjukéval azonos ellátási szintre emelik.¹⁵

Megegyezés született arról is, hogy a magyar alakulatok német parancsnokság alá kerülnek, így alkalmazásukról is kizárólag ők dönthetnek. A frontra vonuló magyar alakulatok kikerültek a magyar katonai vezetés közvetlen irányítása alól. A Honvéd Vezérkarnak nem lehetett beleszólása abba, hogy miként tervezik szövetségeseik a magyar csapatokat felhasználni.

Nem konkretizálták, de a magyar vezetés nem is volt abban a helyzetben, hogy ezt megtehesse, hogy milyen feladatra és milyen időtartamban kívánják alkalmazni a kiküldött csapatokat. És nem született konkrét megállapodás, a németek által biztosítandó felszerelés és ellátás, a minőség, a mennyiség és az átadás időbeni kérdéseiben sem.

A tárgyalásról, amelynek eredményeként a Magyar Honvédség 25%-át küldték a keleti frontra, csak egy feljegyzés és nem írásos, államok közötti egyezmény született. Afféle „úriemberek közötti megállapodás” volt, amelyben szinte mindent a bizalomra, az ígéretre és a becsületszóra alapoztak.

2. A frontra induló magyar hadsereg szervezete

„A rendelkezésre álló időhöz és eszközökhöz mérten mindent megtettünk, hogy a 2. hds.-et várható feladataira a lehető legjobban felkészítsük.”¹⁶ – állította Szombathelyi Ferenc.

¹⁵ Nagybaczoni, 1986. 83–84.

¹⁶ vitéz Szombathelyi Ferenc vezérezredes 1942. április 11-én kelt: a m. kir. honvéd vezérkar főnökének 63. 579. eln. 5. vkf.-1942. számú parancsa: A. 2. hds. kik. és agi. felkészültsége. In:

A 2. magyar hadsereg frontra küldésével kapcsolatban sokféle- gyakran politikai alapon kialakított- vélemény fogalmazódott meg. Fontos kérdés, vajon tényleg eleve a pusztulásba küldött emberek tömegéről van-e szó, akiket feláldoztak a politika célok oltárán vagy pedig a 2. magyar hadsereg esetében egyszerűen nem volt mód ennél jobban felszerelt és felkészített fegyveres erőt kiküldeni.

Az eleve felkészületlenül, esélytelenül, korszerűtlen fegyverzettel frontra küldött, pusztulásra szánt hadsereg elmélete nyilvánvalóan nem állja meg a helyét. De felülvizsgálatra szorul a „nem is lehetett jobban” vélemény is, mert ez a hadsereg súlyos anyagi és kiképzési hiányosságokkal indult a frontra.

Annak ellenére, hogy a korabeli honvédelmi vezetés igyekezett a lehető legtöbbet, a legjobbat nyújtani, mégis a 2. magyar hadsereg felállításánál, felszerelésénél és később harctéri vezetése során bizony történtek súlyos mulasztások. A korabeli katonai vezetők jóhiszeműségből vagy félelemből, esetleg rosszul értelmezett katonai fegyelemből, vagy szövetségesi hűségéből elkövettek, vagy eltűrtek a katonai hatékonyságnak ellentmondó, a „hogyan ússzuk meg a legolcsóbban” szemléletből is származtatható baklövéseket, kötelelesszégéseket, amelyek később visszaütöttek. A magyar döntéshozóknak tudniuk kellett, hogy a magyar honvédség nem áll a kor színvonalán és egy világméretű háborúban való részvételre nincs felkészülve. Harci alkalmazhatósága, csak az egykori kisantant-államok elleni fegyveres konfliktus, kedvező külső feltételek fennállása esetén történő megvívására korlátozódott. Nem kellett nagyobb szakértelem annak megállapítására sem, hogy egy hosszú háborúban Magyarország nem volt képes modern felszereléssel tartósan ellátni egy nagy létszámú hadsereget. Egészen egyszerűen az ország kapacitása nem tette lehetővé, hogy tartósan, a kor színvonalának megfelelő háborút viseljen és lépést tartson a rohamos haditechnikai fejlesztésekkel Ennek ellenére a magyar vezetők 1942-ben német segítséggel, térben és időben korlátozva lehetségesnek tartották egy nagyobb létszámú magyar katonai kontingens bevetését a keleti fronton. Figyelembe véve a magyar ipari és pénzügyi lehetőségeket, ennek ára csak az itthon maradó csapatok lefegyverzése lehetett, mivel csak így lehetett felszerelni a frontra indulókat. Ennek következtében az országban gyakorlatilag nem maradt használható nehézfegyver és a frontra került a teljes harckocsi és a kiképzett harckocsizó állomány, valamint a repülőcsapatok döntő hányada. Az országban maradó katonai erő meggyengült és nem volt mód az elvesztett felszerelés pótlására, valamint újak rendszerbe állítására.

1942 elején a Magyar Királyi Honvédség elvi háborús hadrendjében három hadseregbe szervezve, huszonhét gyalog-, két lovas-, két határ vadász-, egy hegyi-, egy gépkocsizó dandár, egy megalakítás alatt álló páncélos hadosztály, egy repülő dandár, a folyamórség és a fővezérség közvetlen alakulatok tartozott.¹⁷ A két ezredből álló gyalogdandárok, némi szervezeti módosítás után, 1942. február 17-től, egységesen a könnyűhadosztály nevet vették fel.

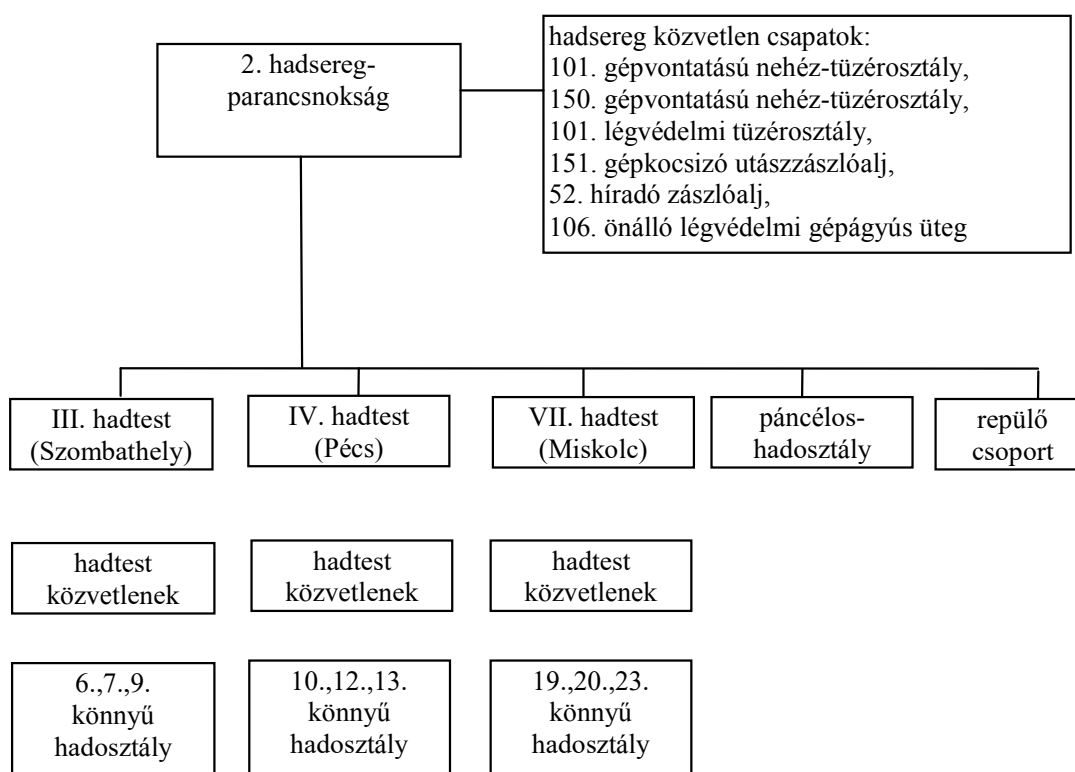

Dr. Horváth Miklós: A magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. Bp., 1959. 52. (a továbbiakban: Horváth, 1959.)

¹⁷ Dombrándy Lóránd – Tóth Sándor: A Horthy-hadsereg története. In: Magyarország hadtörténete. Szerk.: Liptai Ervin. Bp., 1985. 263.

A frontra küldendő hadsereget, a 2. hadsereg-parancsnokság bázisán állították fel és a 2. magyar hadsereg nevet kapta. Létszáma összességében elérte a 207 000 főt, a harcoló állomány azonban ezen belül nem érte el a 120 000 katonát. Élére a magyar katonai körökben vitathatatlan tekintéllyel rendelkező katonát, vitéz Jány Gusztáv vezéreredest nevezték ki. Jány tábornok szakmailag jól képzett, sőt szaktekintélynek számító, tiszteletet parancsoló, jó fellépésű katona volt. Személyes bátorsága kétségbevonhatatlan. Apolitikus személyiség, akitől távol állt mindenfajta napi és pártpolitikai megnyilvánulás. Hibája, hogy a katonai fegyelmet mereven értelmezte magára és másokra nézve egyaránt.

A 2. magyar hadsereg szervezete

Egy hadseregparancsnok azonban nem rajparancsnok, neki távlatokban, nagyobb összefüggésekben is kell tudni gondolkodni és nagy morális bátorságot igénylő a személyére nézve is kockázatos döntéseket hozni. A mereven értelmezett fegyellemmel való szembehelyezkedés válságos helyzetben, feloldhatatlan konfliktust jelentett számára. Makacs tudott lenni és olykor lobbanékony is. Köztudottan nem volt németbarát, aminek néhányszor túlzottan is hangot adott, ami nem segítette az együttműködést német előjáróival. Talán azért is esett rá a választás, mert számítottak arra, hogy közismert erős magyar érzelmei miatt, nem hogy a németeknek kedvezni és mindig a hadserege érdekeit tartja szem előtt.¹⁸

¹⁸ Lakatos Géza: Ahogyan én láttam. Bp., 1992. 56.

A magyar vezetés egyik célja volt, hogy Magyarország a dunai térségben egy esetleges általános katonai-politikai összeomlás esetén jelentős katonai erővel rendelkezzen. A katonai vezetés ezért minél több fegyverzet és felszerelés tartalékolását szerette volna elérni. Nem kerülhettek a frontra a honvédség fiatal korosztályai sem, hanem a legjobban kiképzett, legértékesebb tartalékként az ország területén kellett maradniuk. További cél volt, hogy a hadsereg feltöltése egyenlően terhelje meg az ország egész területét, ezért a feladatra kijelölt hadtestek csak korlátozottan vehették igénybe a saját tartalékosaikat. A hiányokat póttartalékosokkal egészítették ki (35–45 év közötti korosztály), akik nem, vagy csak nehezen tudtak megfelelni a háborús követelményeknek. Magas volt a nemzeti-ségi aránya (20%) is és 10%-ot tett ki a munkaszolgálatra kötelezett állomány. A behívott állomány jelentős része életkoránál fogva is kevésbé volt alkalmas feladatára és a különböző alárendeltségű kötelékek összeszervezése gyengítette a csapatok kohézióját.

Az 1942 áprilisára megszervezett hadsereg, hadsereg-közvetlen egységekből és három, (a III. szombathelyi, IV. pécsi és a VII. miskolci) hadtestből, valamint az 1. tábori páncélosadosztályból állt. Bár a Keitel vezértábornaggyal folytatott tárgyalásokon, német részről nem merült fel repülőcsapatok frontra küldésének az igénye, a hadseregnek alárendeltek egy repülőcsoportot is.

A 2. magyar hadseregben nem léteztek azok az új fegyvernemek, amelyek akkorra már a korszerű háború nélkülözhetetlen kellékei voltak. Kovács Gyula ezredes szerint – aki a hadsereg vezérkari főnöke is volt – a hadseregből hiányzott a korszerű légierő, az önálló páncélos csapatok, a rohamlöveg kötelékek, az önjáró páncélvadász alakulatok, a sorozatvető egységek és a megfelelő számú aknavető.¹⁹ A 45 000 katonát számláló, hadsereg-közvetlen csapatok sorába tartozott a 101. és a 150. gépvontatású nehéztüzérsztyály, az 1. repülőcsoport (1942. október 2-tól 2. repülődandár), egy légvédelmi tüzérsztyály, két híradó-zászlóalj, három hadtápszászlóalj, egy utászzászlóalj, szállító és ellátó alakulatok, 96 tábori munkásszázad.

Minden hadtest három ún. könnyű-hadosztályból és hadtest-közvetlen alakulatokból szerveződött. A 13 500 főt számláló könnyűhadosztályok egyenként két ezredből, egy fogatolt tábori tüzérezredből, valamint hadosztály-közvetlen, huszár, légvédelmi és seregvonat kötelékekből álltak.²⁰ Az összesen 9500 fős hadtest-közvetlen alakulatokat egy-egy gépvontatású és egy tarackos tüzérsztyály, egy légvédelmi tüzérsztyály, egy-egy híradó, utász kerékpáros zászlóalj, valamint huszár, tüzérbemérő, gáz- és vegyi-harc századok alkották. A könnyű hadosztályok esetében a hadosztály elnevezés megtévesztő, mert erejük alig haladta meg a korábbi dandár erejét. A magyar könnyű hadosztály nem a korban szokásos kilenc, hanem csak hat gyalogos zászlóaljjal és hat tüzéruteggyel rendelkezett. Állományukból hiányoztak az ebben az időszakban már nélkülözhetetlen páncélvadász, felderítő osztyályok és utász zászlóaljak. A légvédelmüket egy légvé-

¹⁹ Vitéz Kovács Gyula vk. ezds. a 2. magyar hds-nél tapasztaltak magyarázata és a hozzáfűzött javaslatok (1942. aug. 17.) In: *Horváth*, 1959. 82.

²⁰ Az eredeti szervezés szerint, a III. hadtest alárendeltségébe a 6., 7., 9., a IV. hadtestébe a 10., 12., 13., végül a VII. hadtesthez a 19., a 20. és a 23. könnyű hadosztály tartozott.

delmi gépágyús üteg (6 db 40 mm-es gépágyú) és egy légvédelmi géppuskás század (10 db géppuska) biztosította.

A gyalogezredekbe, egyenként három puskás, egy géppuskás századból álló gyalogos zászlóaljat és ezredközvetlen alegységeket (alosztályokat) szerveztek.²¹ A gyalogos zászlóaljok körülbelül 1000 főt számláltak. Fő fegyverzetük 12 géppuska, 4 aknavető 4 páncéltörő ágyú, a puskás századoknál 12 golyószóró, 2 nehézpuska, 2 gránátvető volt. A magyar könnyű hadosztályok tűzereje 1942 nyarán jelentősen gyengébb volt a német hadosztályokénál, de a hiányosságok ellenére alig maradt el a szovjet lövészhadosztályokétól. Annak ellenére, hogy utóbbiak állományába is három lövészezredet szerveztek, a katonákkal való feltöltöttségük ebben az időben 3500–9000 fő között váltakozott. Hasonló volt a szovjetek helyzete a haditechnikai ellátottsággal kapcsolatban is. E területen, az elvi állománytábla és a napi gyakorlat között jelentős különbség figyelhető meg. Így összességében elmondható, hogy 1942 nyarán a háromezredes szervezet – a létszám és haditechnikai hiányosságok miatt – a szovjetek számára még nem jelentett lényeges előnyt.

1942 elején Magyarországon nem volt hadra fogható páncélos kötelék. Az 1. (tábori) páncélos hadosztályt a gyors hadtest bázisán szervezték meg. Személyi állománnyal való feltöltöttsége megfelelt, de harctechnikával való ellátottsága minimálisnak tekinthető. Keitel vezértábornagy a tárgyalások során a hadosztály, német harcokocsikkal történő felszerelését ígérte meg. Az ígéret lényegében csak ígéret maradt, mert a nagy veszteségeket szenvedett német páncélos erők veszteségpótlásának az igénye nem tette lehetővé magyar alakulat megfelelő haditechnikai felszerelését és a németek egyébként sem szívesen adtak át korszerű haditechnikát a kisebb szövetségeseiknek. Így a magyarok, csak 108 darab elavulófélben lévő PzKpfw 38(t) „G” típusú csehszlovák gyártmányú harcokocsi, valamint 22 darab szintén nem az élvonalba tartozó PzKpfw IV F1 német páncélost kaphattak.

A hadosztály a 30. harcokocsiezredből, egy gépkocsizó lövészdandárból, egy páncélvadász osztályból, egy felderítő-zászlóaljból és két gépvontatású tarackos tüzérosztályból (3–3 üteg, egyenként 4 db 10,5 cm tarack és 2 db géppuska) állt. A 12 500 katonát számláló kötelék harcokocsi állománya, 134 darab, különböző eredetű és típusú harcokocsival rendelkezett.²²

A hadsereg szervezetét tanulmányozva szembeötlő a hadsereg és hadtest közvetlen tüzérség csekély száma. A hadsereg-közvetlen nehéz tüzérséghez tartozó 101. gépvontatású nehéz tarackos tüzérosztály két ütege, egyenként 2–2 db 21 cm-es 39. M. nehéz tarackkal, míg a 150. gépvontatású nehéz tüzérosztály három ütege egyenként 4–4 db 10,5 cm-es 31. M. nehéz ágyúval volt felszerelve. Az 150. tüzérosztály 4 db első világháborús 30,5 cm 11/12 és 16. M. Skoda nehéz mozsarát, csak 1942 decemberében szállították ki a hadművelleti területre,

²¹ Tábori tüzér üteg, 4 darab 8 cm tábori ágyú, páncéltörő ágyús század, 4 darab 47 mm lövontatású belga páncéltörő ágyú és 2 darab német 50 mm gépvontatású páncéltörő ágyú (Botond vontatás), lovas szakasz, kerékpáros szakasz, 3–3 golyószóró.

²² 22 darab Pz-IVF, 108 darab T-38 Skoda (csehszlovák eredetű), 4 darab Toldi, 14 darab Csaba páncélgépkocsi, 18 darab Nimród.

ahol januárban úgy váltak az oroszok zsákmányává, hogy egyetlen lövést sem tudtak leadni.²³

A hadtest-közvetlen tüzérség két nem teljes értékű tüzérosztályból állt. A három helyett csak két ütegből álló közepes tarackos tüzérosztályok egyike fogatolt, míg a másik gépvontatású volt. Az ütegek 4–4 darab, 15 cm-es 14/39. M. közepes tarackkal voltak felszerelve. A fogatolt osztályok lövegeit lovak, míg a gépvontatásúakat Botond terepjáró gépkocsik vontatták.

A könnyűhadosztályok szervezetszerű tüzérsége jelentősen gyengébb volt a szembenálló hadseregek hadosztályaiénál.²⁴ A fogatolt tábori tüzérezredek egyenként két osztályból álltak, amelyekből az első osztályok két (4 db 8 cm-es ágyú, 4 db 10,5 cm-es tarack), a második osztályok négy (első két üteg 2×4,10 cm-es könnyű, második két üteg, 2×4,15 cm-es közepes tarack) üteggel rendelkeztek.²⁵

A 2. magyar hadsereg repülőcsoportjának állományába, három repülőosztályba szervezve, 7 repülőszázad tartozott.²⁶

	század	repülőgép
Távolfelderítő:	1	4 db He-111P
Közelfelderítő:	1	12 db He-46
Vadász:	2	22 db RE-2000 Héja
		4 db Bü-131
Bombázó:	1	14 db Ca-135
		3 db Bü-131
		1 db FW-58
Szállító:	1	3 db. Ju-86
		3 db Ca-101
Futár:	1	2 db Fw-58
Összesen:	7	68

A hadsereget nem kizárólag a hadrendben szereplő 2. hadsereg beosztott alakulataiból állították fel. Lényegében a teljes honvédség képviseltette magát benne, ezért ideiglenesen létrehozott seregtestnek tekinthető. Eredetileg csak a VII. hadtest tartozott a 2. magyar hadsereg kötelékébe, a másik kettő a 3. hadsereg alárendeltségéből került át. A mozgósításra kijelölt hadtestek a háromból csak két szervezetszerű könnyűhadosztályukat mozgósíthatták, míg a harmadikat egy másik hadtesttől kapták meg, ami oda vezetett, hogy egymást és a parancsnokokat nem ismerő kötelékek kerültek egy szervezetbe. Hiányzott belőlük az összeszokottság, az egységes csapatszellem.

²³ Szabó Péter: Don-kanyar. Bp., 1994. 35.

²⁴ Vargyai, 2001. 229.

²⁵ Vargyai, 2001. 230.

²⁶ M. Szabó Miklós: A Magyar Királyi Honvéd Légierő a második világháborúban. Bp., 1987. 119.

3. A hadsereg személyi összetétele, mozgósítás és felkészítés

Egy hadsereg sikeres működéséhez elengedhetetlen a korszerű, kornak megfelelő felkészítés, a katonák morális szilárdsága. A hadsereg szervezésének a magyar elvekhez képest is sajátos gyakorlata összességében, hátrányosan befolyásolta a frontra küldött alakulatok harcképességét. A politikai szempontok elsőbbsége miatt eltértek a honvédelem rendszerében kialakított és jól bevált gyakorlattól, ezért a katonai hatékonyság követelményei a háttérbe szorultak. A korabeli források szerint bevonultatott legénységi állomány döntő többsége a legsóbb legvédtelenebb, vagyoni helyzetét tekintve nincstelen társadalmi rétegekből került ki. Magas volt a frontszolgálatra csak korlátozottan alkalmas idősebb korosztály aránya. Mások ezzel szemben azt állítják, hogy a behíváskor nem válogattak a szegények és a gazdagok között.²⁷ A felmentésnek azonban számtalan módja van. A 12. könnyű hadosztály összefoglalója szerint „a tartalékos tisztikar zöme selejtes elemekből, a középosztály legsó rétegeiből került ki, mert az értékesebbek a polgári állásba való meghagyás útján mentességet szereztek. Ugyanez áll a legénységnél is. A bevonultak között a birtokos parasztsztyály mélyen arányszámán alul volt képviselve, mert meghagyás útján nagyrészt mentességet biztosított magának. A legénység zömét napszámosok béresek, uradalmi cselédek, és más nincstelenek tették ki. Így a tiszték és legénység túlnyomó része olyanokból állt, akik nem voltak sem olyan pozícióban, sem olyan javakban birtokában, melyeknek védelme őket elszánt harcra vagy éppen önfeláldozásra készíthetné”²⁸ A felmentésekre és a frontszolgálat kikerülésére csak a befolyásosabb és gazdagabb rétegeknek volt. Aki nem rendelkezett sem pénzzel, sem kapcsolattal, annak csak a bevonulás maradt. Márpedig ezek csak a szegényebb, társadalmilag magukat megvédeni nem képes emberek lehettek. Ha nem így lenne, akkor miként történhetett volna meg, hogy a rajparancsnoki kar tisztessé ki nem képzett, frissen előléptetett örvezetőkől, rosszul kiképzett tartalékos tizedesekből, míg a gyalogezredek állományának 50–60%-a póttartalékosokból, vagyis a frontszolgálatra legalkalmatlanabb katonákból állott.²⁹ A ténylegesen bevonultatott katona joggal érezhette vesztesnek magát. Mindez kihatott a harci szellemre is, mert a személyi állomány behívásának nyilvánvalóan igazságtalan módja: a magas kibúvási arány, a protekció, a harcoló katonát sújtó szociális hátrányok a későbbiek során, az eldobottság és a halálraítéltség érzését keltette a katonákban.

A tisztikar 70%-a tartalékos tiszt állományból került ki, akik többségükben nem sok érdeklődést mutattak a hadsereg iránt. A későbbi értékelések nagyon sok problémát egyértelműen a hivatásos tiszték hiányára és a tartalékos tiszték magas számarányára vezetnek vissza. Negatívan befolyásolta a harcok irányítását, hogy a hadsereg törzstiszti állományába sok kevés csapatgyakorlattal rendelkező és korban idős tiszt került be.

²⁷ Ungváry, 2005. 158.

²⁸ M. Kir. 12, k. ho. Történetéről összefoglaló 1942. IV. 27–1943. I. 17-ig. In: Horváth, 1959. 56.

²⁹ Vitéz Jány Gusztáv vezérezredes: Helyzet megvilágítás. In: Horváth, 1959. 102.

Az ország lakossága sem fogadta el a hivatalos propagandát, és joggal nem azonosult a háború egyébként sem világosan kifejtett céljával. Csak kevesen gondolták, hogy az ország határaitól 1000 kilométerre kell megvédeni a hazát. Ez a jelenség viszont kihatott a fronton szolgálók erkölcsére is.³⁰ „A kivonult hds. és valószínűleg maga az anyaország sem látja tisztán e háborúnak és e háborúban való részvételünknek célját, értelmét.” A folytonos életveszély és a nehéz körülmények okozta állandó feszültség mellett a katonák hangulatát a család féltése is befolyásolta. Miközben látták, milyen gondoskodást mutat a német állam katonái és családjuk ellátása érdekében, megtapasztalta a magyar állam közömbös magatartását a frontharcossal szemben. „A németekkel való együttlétünk olyan háborús, a küzdő katonát érintő szociális problémákra mutatott rá, amelyek a német haderőnél kétségtelenül jobban vannak megoldva, mint minálunk (pl. egy német katona, akinek négy gyermeke van, a háborús veszedelemről beszélve kijelentette, hogy családjáért nem aggódik. Ha elesik, családjának megélhetési lehetőségei javulnak a hadiárvák kifogástalan ellátása miatt).³¹

A leírásokból kitűnik, hogy a katonák nem érezték magukénak a háborút. Arra gondoltak, hogy mások céljaiért kellett harcolniuk és meghalniuk egy idegen országban. Súlyos hibának bizonyult a magyar hadvezetésnek a leváltásra vonatkozó beválthatatlan ígérete. Mielőtt a 2. hadsereg elindult a keleti frontra megígérték a katonáknak, hogy hamarosan leváltják őket, ami 1943 elejéig nem, vagy csak részben történt meg. Emiatt a sokan becsapva érezték magukat, akik úgy érezték, hogy mint feláldozható emberanyagot, a biztos halálba küldték őket. Sok katona így a menekülés ösztönös, ősi formáját választotta. A hadsereg morálját jól tükrözi a 2. hadsereg vezérkari főnökének 1942. augusztus. 13-i parancsa, amelyben megállapította: „A táb. eü. intézetekben feltűnően sok a kéz- és lábsebesült.”³²

A hadsereg kiküldésére vonatkozó tárgyalások idejét, a mozgósítás elrendelését és a frontra történő felvonulás időpontjait összehasonlítva megállapítható, hogy a 2. hadsereg felkészítése ilyen rövid idő alatt nem fejeződhetett be megnyugtatóan. Már a Szombathelyi Ferenc vezérezredes, vezérkari főnök idézett parancsában is benne van, hogy a felkészülés feltételeesen teljesült és a kiküldésre kerülő hadsereg bizony nem mindenben felel meg a várható kihívásoknak.

A mozgósítási parancsokat 1942. februárban adták ki áprilisi mozgósítással, miközben többször is megváltoztatták az időpontokat. A hadsereg keleti frontra történő felvonulása 1942. július 28-ára fejeződött be.³³ A közbeeső öthónapnyi idő rendkívül csekélynek mondható egy több 200 000 főt számláló hadsereg behívására, megszervezésére, összekovácsolására, kiképzésére és felvonultatására. Tehát bizony állítható és ezt a visszaemlékezések is megerősítik, hogy a hadsereg felkészítése során sok minden csak papíron történt meg.

³⁰ Vitéz Kovács Gyula vk. ezds. a 2. magyar hds.-nél tapasztaltak magyarázata és a hozzá fűzött javaslatok (1942 aug.17.). In: *Horváth*, 1959. 75.

³¹ Uo.

³² *Horváth*, 1959. 73.

³³ Az első szállítmányok már április 11-én elindultak a frontra.

„A 2. hds. hadrendje papíron tényleg megvesztegetően szép volt. Nehéz fegyvereit azonban az utolsó napokban kapta meg. Velük-a végszállítmányoktól eltekintve- megbarátkozni nem tudott. Voltak fegyverei, de velük éles lögyakorlatot nem tarthatott, lőszer sem állott rendelkezésre, kgr. nem volt. ...Így tulajdonképpen harcos kiképzése nem volt, csak azoknak a zlj.-nak, melyeknek a megszálló ho-okhoz kellett volna elvonulniuk és így hónapokig mozgósított állapotban voltak és lögyakorlatot is tarthattak. ...”³⁴

A hadsereg kiképzettsége magán hordozta az előző évtizedek hiányosságait. Az 1920–30-as években kialakult gyakorlat lehetetlenné tette a hatékony kiképzést és az ütöképes kötelékek kialakítását. A szükséges harci tapasztalat hiánya a hadsereg kiképzése során megmutatkozott.

„A hadsereg kiképzésében éppen ott mutatkozik a hiányosság, ahol a kiképzés jósága az eddigi haditapasztalatok szerint a harc eredményes levezetésében döntő.”³⁵ Hiányosságok mutatkoztak a parancsnoki állomány felkészítésében. A parancsnokokat főleg a harcvezetés egy mozzanatában az elhatározás, vagyis a harc tervének kialakítására ösztönözték és gyakoroltatták. Az 1930-as évek vezetési gyakorlatai során kevés figyelmet fordítottak a harcvezetés késeire. A későbbi hadműveletek során viszont sokak számára éppen az jelentett problémát, miként hozzon helyes döntést feszült helyzetben, fáradtan, miként ösztönözze alárendeltjét a feladat végrehajtására, hogyan tartsa rakoncátlankodó, állandóan mást akaró beosztottját az ellenőrzése alatt.³⁶

A rendelkezésre álló kevés idő alatt a csapatokat nem lehetett kellően begyakoroltatni. Tapasztalat hiányában a parancsnokok jelentős része sem ismerte a tűzvezetést, nem volt képes kihasználni a csapatánál rendszeresített fegyverzet lehetőségeit sem. Az utólagos értékelések szerint, a katonák nem tudtak a terepen mozogni, nem értettek az erődítéshez, az álcázáshoz, gyenge volt a tűzfejelem és a katonák nem bíztak a fegyvereikben. Kevés volt a harcszerű lögyakorlat, sok katona nem dobott éles kézigránátot és a gyakorlatok során nem találkozott harcokcsival. Az erőfeszítések ellenére hiányos volt a fegyvernemek közötti együttműködés begyakorlása.

Szombathelyi Ferenc vezérezredes kissé optimista állításával ellentétben álljon itt egy részlet, hogyan látták a felkészülés állapotát a 12. könnyű hadosztálynál. „Fentiek egybevetésével megállapítható, hogy az elvonuló 12. k. ho. nem felelt meg mindenben azoknak a követelményeknek, amelyeket a korszerű harc egy gyalog seregtessel szemben támaszt.”³⁷ A 2. magyar hadsereg, a honvédség vezetésének jó szándéka ellenére, komoly hiányosságokkal indult el a frontra és ezek jelentős része a szervezésre, a kiképzésre fordított több idővel, nagyobb odafigyeléssel nagyrészt elkerülhető lett volna.

Jány vezérezredes feljegyzései is arról tanúskodnak, hogy a hadsereg összeállítására és kiképzésére eléggé ötletszerűen történt. A rendelkezésre álló idő rövidsége

³⁴ Vitéz Jány Gusztáv vezérezredes: Helyzet megvilágítás. In: *Horváth*, 1959. 101.

³⁵ Vitéz Kovács Gyula vk. ezds. a 2. magyar hds.-nél tapasztaltak magyarázata és a hozzá fűzött javaslatok (1942 aug.17.). In: *Horváth*, 1959. 83.

³⁶ Ua. 81.

³⁷ M. kir. 12. k. ho. történetéről összefoglaló 1942. IV. 27-től 1943. I. 17-ig. In: *Horváth*, 1959. 47.

ge miatt, az új fegyverek beérkezése, a kiképzés, sőt már a hadműveleti területre való felvonulás is időben összemosódott. Így a csapatok a beérkezett nehézfegyvereket nem ismerhették meg. Az átképzésre és a hadműveleti terület viszonyaira, való felkészítésre a hadseregparancsnok kérésére sem hagytak időt. Sok csapat nem ismerhette meg a fegyvereit és nem vett rész harcserű gyakorlaton. A hadműveleti területen, elsősorban német követelésre, felkészülés nélkül vetették be őket, ahogy ez a III. hadtest Tyim elleni támadásával történt.³⁸ A csapatok felkészítésének gyengéit jól mutatja, hogy szakasz és századparancsnokok hajtottak végre olyan harc feladatokat, amelyeket megfelelő felkészülés esetén rajparancsnokoknak kellett volna.³⁹

A hadsereg felvonulását valamilyen okból irreálisan rövid időn belül kényszerítették ki. A német vezetése követelései a magyar politikai és a felsőbb katonai vezetés legalábbis nem mondott ellent. Magatartásukkal kiszolgáltatták a hadsereget és annak vezetését az idegen érdekeknek.

4. A fegyverzet és a felszerelés

„Felfegyverzés tekintetében nyugodtan állíthatjuk, hogy az elvonuló hds. mindazon korszerű fegyverekkel kellő számban rendelkezik, amellyel bármilyen ellenféllel szemben felveheti a harcot és nem marad el semmiféle hds. mögött.”⁴⁰ A Magyar Honvédség fegyverzetének mennyisége és minősége magán hordozta az előző húsz év hadseregfejlesztésének összes ellentmondását. Az egymást követő gyakran kiforratlan hadsereg-fejlesztési koncepciók okán az országban sokféle eredetű fegyverzet volt megtalálható. Mivel a honvédség valódi fejlesztéséről csak 1938-tól lehet szó és alig három-négy év alatt nem lehetett ütőképes hadsereget felépíteni, így Magyarország felkészületlenül lépett a második világháborúba.

1942 tavaszán, azonban a honvédség vezetése felszerelés és fegyverzet tekintetében igyekezett a lehetséges maximumot nyújtani a frontra küldött hadsereg számára. A feltöltést a honvédség más alakulataitól egyenlően elvont felszereléssel a németek által ígért kiegészítések figyelembevételével állították össze. A kivonuló csapatok megkapták az országban található fegyverzetnek és felszerelésnek, valamint a gépjárműállománynak közel a felét. Összességében a 2. magyar hadsereg alakulatai – legalábbis számszerűleg –, megkapták a hadiállományukban előírt fegyverzetet és felszerelést. A harctéri követelmények, a magyar előírások és szükségmegoldások azonban jelentősen eltértek egymástól. A fegyverzet jelentős része többféle beszerzésből és fejlesztésből származott és a sokféle eszköz eltérő paraméterei csökkentették a kötelékek egységes bevetetőségét. A harcképesség gyengülése mellett bonyolult volt a lőszer és alkatrészellátás. A

³⁸ vitéz Jány Gusztáv vezérezredes: helyzetmegvilágítás 2331/2. hads. I. a. 42. X. 23. sz. In: *Horváth*, 1959. 103.

³⁹ vitéz Jány Gusztáv vezérezredes: helyzetmegvilágítás 2331/2. hads. I. a. 42. X. 23. sz. In: *Horváth*, 1959. 103.

⁴⁰ vitéz Szombathelyi Ferenc vezérezredes 1942. április 11-ém kelt: a m. kir. honvéd vezérkar főnökének 63. 579. / eln. 5. vkf.-1942. számú parancsa: A. 2. hds. kik. és agi. felkészültsége. In: *Horváth*, 1959. 51.

különböző hatású fegyverek nehezen megoldható harcászati szituációkat eredményeztek.

A 2. magyar hadsereg német mintára, velük egyenlő szintű felszerelésének német ígérete csak részben teljesült. A magyarok a németek által ígért katonai felszerelésnek csupán egy részét kapták meg. Az átadott anyag nagy része elavult, többnyire zsákmányolt (47 mm belga és 75 mm francia eredetű páncéltörő ágyúk) és leváltás alatt álló német gyártású fegyverzetből (T-38 harckocsik, 50 mm páncéltörő ágyúk) állt. A németek azokat a fegyvereket engedték át, amelyekre a Wehrmacht már nem tartott igényt.

A géppuskák, golyószórók, puskák megfeleltek a követelményeknek és belátható célzott lőtávolságon ugyanolyan hatásfokkal működtek, mint ellenfeleiké. A hadsereget alapfegyverként, az 1895/31 M. korszerűsített Mannlicher rendszerű ismétlő puskákkal szerelték fel. Igaz, e puskáknak ismert szerkezeti problémái voltak, a zárok nagyobb hidegben befagyhattak, vagy nem voltak csereszabatosak. Hatásukat tekintve viszont semmiben nem maradtak el a szovjet 1891/30 M Moszin-Nagant puskák mögött. A sokat és negatívan emlegetett, az I. világháborúból maradt, átalakított 7/31. M. Schwarzlose géppuska, hasonló hatékonyságúnak tekinthető az ugyancsak nagy számban rendszerben álló, szintén matuzsálemkorú szovjet 1910 M. Maximmal.⁴¹ Golyószórók tekintetében nem volt lemaradás, mert az 1931 M. Solothurn golyószóró a kor színvonalán állt.

A magyarok által ebben az időben használt géppisztolytípusok (MP-38, MP-40, löszere: 9x19) sem maradtak el a szovjeteké (PPS-41, löszere: 7, 62x25) mögött.⁴² Igaz, a szükségesnél kevesebb mennyiség állt rendelkezésre, ezért csak a szakasz és rajparancsnokok kaptak ilyen fegyvert, de ez 1942-ben a szovjet, sőt a német oldalon is hasonlóképpen történt. 1943-ra viszont a szovjet oldalon már tömegesen alkalmazták, ami rövid távolságokon, állásharcban nagy tűzfőlényt biztosított nekik.

---

⁴¹ Löszere: a 8x56 mm gyalogsági töltény,

⁴² A Király Pál által tervezett, 4, 15 kilogramm tömegű, késleltetett tömegzáras szerkezetű fegyver a 9 X25 mm-es Mauser pisztolylőszert tüzelte. Bár az MP-40 német géppisztoly egyszerűbb szerkezetű volt, de a Király géppisztolynak nagyobb volt a lövedék kezdősebessége, valamint kisebb a tömege, ezért és persze praktikai okokból is, a Magyar Királyi Honvédség a magyar fejlesztésű fegyvert választotta. A fegyvert később továbbfejlesztették és a háborús gyakorlat követelményei szerint, alakították át.

A szovjet és a magyar aknavetők összehasonlítása
(In: Szanati József: *A tábori tüzérség az első és a második világháborúban.*
Bp., 1984. 106–107.)

ország	Aknaveető					aknagránát	
	Típus	űrméret (mm)	lőtávolság (méter)	tűzgyorsasága (l/perc)	tömeg (kg)	tömeg (kg)	kezdősebesség (m/s)
Szovjetunió	1937, 1941. M	82	3100	25	56	3,3	70–211
	1938, 1941. M	120	5700	15	56	16	119–272
Magyarország	39. M	50	860	20–22	20	0,95	76–105
	36/39 M	81,4	4300	15–20	85	4,1	80–220
	40. M.	105	6200	8–10	84	8,6	80–220

A gyalogság harckocsik elleni harcát, a svájci solothurni fegyvergyár S-18 jelzésű, a magyar honvédségben 36. M. jelzéssel rendszeresített 20 mm űrméretű nehézpuska hivatott megvívni. A fegyvert többfeladatúnak szánták és ezért páncceltörő, valamint repeszgránátot is rendszeresítettek hozzá. Ezt a fegyvert alkalmazták a Toldi I. harckocsi és a Csaba páncélgépkocsi fő fedélzeti fegyvereként is. Maximális páncélatütő képessége 27 mm volt. Ez a teljesítmény a rendszeresítés évében még megfelelő volt. A harckocsik erősödése miatt 1942-ben maga a nehézpuska koncepció is elavultnak számított. E fegyverek csak a könnyen páncélozott célok ellen voltak használhatók. Leküzdhette a T-26, a BT típusú harckocsikat, de hatástalan volt a T-34 és a KV-I ellenében. További hátránya volt, hogy a lőszer egyetlen szövetséges hadseregben sem volt rendszeresítve, így azt közvetlenül Magyarországról kellett szállítani.

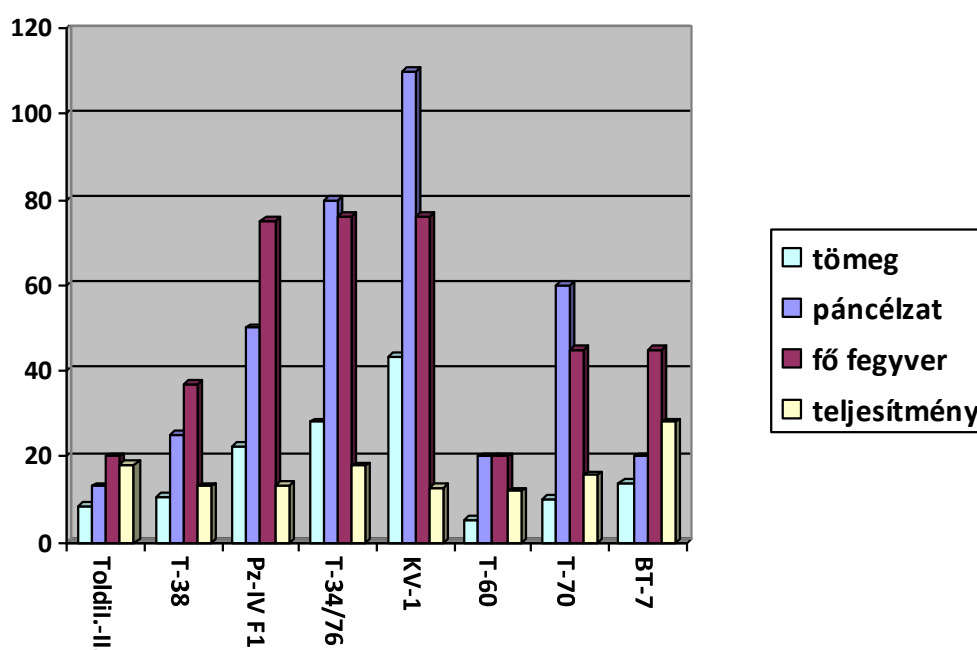
Az aknavetők terén a szovjetek voltak kissé fölényben, azonban a magyar fegyverek is megfeleltek a követelményeknek. A 2. magyar hadseregben rendszeresített aknavetők mennyisége azonban elmaradt a háborús szükséglettől, ami oda vezetett, hogy e területen a szovjet haderő fölényt élvezett. Különösen gyengén állt a hadsereg az aknavetők lőszerellátásának kérdésben. E fegyvertípus hatékonysága az adott területre leadott nagyszámú lövésben rejlik, sajátossága a magas lőszerfogyasztás.

Az 1. páncélos hadosztály harckocsi állományából a Toldik alkalmatlanok voltak minden harckocsinak szánt feladat megoldására, PzKpfw 38 (t) „G” (magyar jelölése T-38) csehszlovák gyártmányú harckocsik csak a szovjet könnyű harckocsik ellen voltak bevethetők, mert a 37 milliméter űrméretű ágyújuk nem volt alkalmas a T-34-es harckocsik elleni harca. A Csaba felderítő páncélgépkocsit csak felderítési feladatokra lehetett alkalmazni. A Nimród páncélvadászok 40 mm-es, 120 lövés/perc tűzgyorsaságú gépágyújukkal alkalmasak voltak légvédelmi feladatok ellátására. Jól küzdöttek le a könnyű páncélozott és a páncélozatlan célokat, de a szovjet közepes harckocsikkal való harc már meghaladta a

képességeiket. A magyarok által alkalmazott harckocsi típusok közül a leghatékonyabbnak tekintett P-IV F sem felelt meg teljes körűen, mert rövidcsövű 75mm-es lövegét nem harckocsik elleni harcra tervezték. Az erősebb harckocsi ágyúk iránti igény égető probléma volt a németek számára is, de az új típusú hosszú csövű löveggel (L/43) szerelt páncélosokat ekkor még a német páncélosalakulatok kapták meg.

A 2. magyar hadsereg és a Vörös Hadsereg által alkalmazott harckocsik összehasonlítása, a fontosabb paraméterek alapján (a tömeg tonnában, a páncélzat vastagság, és fegyverzet ürméret milliméterben, a teljesítmény LE/t-ban van megadva)

Jóllehet a 2. magyar hadsereg által használt harckocsik közül egyik sem vethető össze a legmodernebb szovjet páncélosokkal, de a Toldi kivételével mindegyik megközelítette, vagy éppen meghaladta a korábbi szovjet harckocsi típusok (T-26, BT-7) és a nagy számban harcoló szovjet, vagy a nyugati eredetű könnyű harckocsik harci tulajdonságait.⁴³ Nem állítható tehát egyértelműen, hogy harcok kezdeti szakaszában a magyar páncélos erők technikai elmaradottságuk miatt minden tekintetben esélytelenek voltak. Bár a magyar 1. tábori páncéloshadosztály által használt harci technika értelemszerűen gyengébbnek bizonyult, az újabb és nehezebb szovjet típusoknál (T-34, KV-I.), de 1942 nyarán őszén még sikerrel harcolhatott a régebbi, vagy könnyű típusokkal felszerelt szovjet harckocsizó csapatok ellen.

⁴³ A 2. magyar hadsereg harckocsi állományában legjobbnak minősülő, német eredetű P-IV F1 harckocsi is, rövidcsövű, L-24 kaliberhosszú, 75 milliméteres löveggel volt felszerelve, amely így inkább a gyalogság a támogatására és nem a modern harckocsik elleni harcra volt alkalmas.

A páncéltörő tüzérség hatásosságát és fegyverzete eredetét tekintve igen tarka képet mutat. A 244 darab 36 M. 37 mm ágyút csak „kopogtatónak” hívták utalva arra, hogy korszerű harckocsik páncélatát (T-34, KV-1) már nem volt képes áttörni. Létjogosultságát a hadrendben azzal magyarázták, hogy erődök, könnyű harckocsik, és páncélatlan célok ellen még használható volt. A 245 darab, 36 M. belga zsákmányanyagból származó 47 mm páncéltörő ágyúnak gyenge volt a szerkezete és a találati pontossága. Páncélatütő képességük 300 méter lőtávolságon mindössze 47 milliméter volt, ezért nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Jó hatásfokkal, csak a régebbi típusú, vagy a könnyű harckocsik ellen lehetett alkalmazni őket. A szovjet közepes és nehéz páncélosokat egészen közel kellett engedniük, hogy a siker reményével lőhessenek rájuk, így gyakran megtörtént, hogy a T-34 és a KV-I harckocsik még a hatásos lőtávolságukon kívülről kilőtték őket. Nem volt egyszerű a hozzájuk való lőszer beszerzése és pótlása sem. Összességében az alkalmazásukra kényszerült katonák nem voltak jó véleménnyel róla és úgy ítélték meg, hogy páncéltörő ágyú szerepkörben csak korlátozottan lehet alkalmazni.

Az 97/38 páncéltörő ágyú, a francia ágyú csövének és a német a PaK- 38 páncéltörő löveg alvázának az egyesítéséből származott. A fegyver szükségmegoldásnak tekinthető és nem igazi páncéltörő fegyver. Páncéltörő képességét az e korban bizonytalan hatású kumulatív lőszerrel oldották meg, mivel mert ennek páncélatütő teljesítménye nem függött a lövedék csőtorkolati sebességétől. Könnyű mozgathatóság, mérsékelt hatékonyság és a hatalmas visszarúgás jellemezte. A 2. magyar hadsereg 43 db, ilyen fegyver kapott 1942 novemberében. Általában ki tudta löni a T-34 harckocsikat és szerencsés esetben a KV-I is, de a találatot bizonytalanná tette a lövedék alacsony kezdősebessége. A 2. magyar hadsereg páncéltörő tüzérségének lövegeiből, csak a 77 db 38. M. német, 50 mm-es és az 50 db 97/38. francia eredetű átalakított 75 mm-es páncéltörő ágyúk tekinthetők megfelelőnek. Ezek viszont csak csekély számban álltak rendelkezésre, így pusztán a páncélelhárítás tervezett súlypontjaira jutott belőlük. Meg kell jegyezni, hogy ezek a fegyverek is régebbi konstrukciójú, a német haderőből kivonás előtt álló, vagy éppen kivont eszközök voltak, amelyek hatékonysága már csak rövid ideig volt megfelelő. Megfelelő fegyverek hiányában a magyar hadsereg nem rendelkezett elegendő, széleskörűen alkalmazható és hatékony páncéltörő eszközzel. „A ho. 40 db páncélelhárító lövegéből csak 4 db (a német 5 cm-esek) volt a korszerű orosz harckocsik ellen hatásos. A többi 36 db 47 mm-es belga páncéltörő ágyú a T-34-es orosz harckocsival szemben teljesen hatástalan. Páncélos támadással szemben tehát a ho., saját eszközeit véve alapul, úgyszólván teljesen védtelen.”⁴⁴ A páncélelhárítás területén csak 1942 decemberében történt némi javulás, amikor a németek átadtak 6 db, majd januárban még 10 db. 40 M. 75 mm-es német páncéltörő ágyút. E fegyverek, 500 méteren elért, 132 milliméteres páncélatütő képességükkel, mozgékonyaságukkal és rejthetőségükkel, minden tekintetben megfeleltek a kor követelményeinek és eredményesnek bizonyultak a legmodernebb szovjet harckocsik ellen is. A 2. magyar hadse-

⁴⁴ M. kir. 12. k. ho. Történetéről összefoglaló 1942. IV. 27-től 1943. I. 17-ig. In: *Horváth*, 1959. 56.

reg azonban csak későn és keveset kapott belőlük és ráadásul a januári harcokban mind elveszett.

Annak ellenére, hogy a magyar páncéltörőfegyverek zöme, a T-34 és KV harckocsik ellen csekély hatékonyságú volt, jól lehetett használni őket a régebbi és a gyengébb szovjet típusok ellen. 1942 nyarán, sőt még jóval később, is egészen 1944 elejéig, gyenge hatékonyságú harckocsi típusok nagy számban harcoltak a szovjet harckocsizó csapatok kötelékében.⁴⁵ Szerencsésnek tekinthető, hogy a szovjet parancsnokok, 1942 nyarán-őszén, a harckocsikat kis csoportokban vetették be a magyar frontszakaszon és így a gyalogság is felvehetette a küzdelmet ellenük. Az 1943. januári offenzíva során, azonban a szovjet harcászat is megváltozott. Tömegesen vetették harcba a gyalogsággal és a tüzérséggel együttműködő új típusú harckocsikat. Ennek a támadásnak az erre felkészületlen, a gyenge páncélelhárítással rendelkező vékony magyar védelmi vonal nem tudott ellenállni.

A szovjet és a magyar tüzérség lövegeinek összehasonlítása

(In: Szanati József: *A tábori tüzérség az első és a második világháborúban. Bp., 1984. 103–104.; Kováts Zoltán–Lugosi József–Nagy István–Sárhidai Gyula: *Tábori tüzérség. Bp., 1988.*)*

ország	típus	űrméret/mm	lőtávolság/km	a lövedék tömege/kg
Magyarország	1931. M. v. á.	105	19 500	17,5
	5/8. M. 8. cm á.	76,5	9, 4	7
	1914/37.M. v. tarack	149	10 700	42
	40. M. tarack	105	10, 4	15
	31. M. tarack	150	14,6	42
	1939.M. gépvontatású nehéztarack	210	15 100	117,5
Szovjetunió	ZISZ-3 á.	76	13, 2	6,2
	1938. M. tar.	122	11, 8	21,7
	1937. M. tar.	152	17, 2	43,56
	1938. M. tar.	152	12, 3	51,1
	1935. M. Br- 2 á.	152	25-27	48,8
	1939. M. Br-17 á.	210	28,6	133

A tüzérség löveganyagának jelentős része az első világháborúból származó korszerűsített fegyverzet volt. A korszerű követelményeknek csak a német eredetű 37 M, 10,5 cm-es könnyűtarack (Göring tarack), az olasz gyártmányú 39 M, 21cm-es nehéztarack, a 31 M, 15 cm-es közepes tarack és a 31 M, 10,5 cm-es ágyú felelt meg. Az 8 cm-es ágyús ütegek, 5/8 és az 18 M lövegei korszerűtlenek és régi gyártásúak voltak. Lőtávolságuk nem érte el a 10 000 métert. E

⁴⁵ Ne gondoljuk, hogy 1942 nyarán, a Vörös Hadsereg kizárólag T-34-es, vagy a nehéz KV-1-es harckocsikkal volt felszerelve. Még az újonnan felállított harckocsi hadseregek állományának is 40–50%-a gyenge hatékonyságú, lényegében még felderítésre is csak szükségszerűen használható T-60-as és T-70-es típusokból állott, nem beszélve a még szolgálatban álló BT-7 harckocsikról. Az 1943. július 12-én, Prohorovkánál harcba induló, 5. gárda harckocsi hadsereg állományának 30-35%-a, még mindig könnyű harckocsi volt (580 T-34, 269 T-70, 2 KV-1, 24 db Churchill MK-IV.). (A szerzők)

fegyverek minden tekintetben elmaradtak a szovjet tüzérség hasonló lövegei mögött. Igaz, nem volt feladatuk az ellenség tüzérségével való harc és ezredlővegként alkalmazva, az ezred harci területén kellett megfelelő hatékonyságot mutatni. Összességében a szovjet tüzérség, nemcsak lövegek számát, de a hatásaikat tekintve is fölényben volt a 2. magyar hadsereg tüzérségével szemben.

A magyar hadseregben kétségkívül meglévő hiányosságok ellenére nem osztható fenntartások nélkül az elterjedt nézet, hogy a 2. magyar hadsereg fegyverzeti szempontból messze és reménytelenül elmaradt a szembenálló szovjet alakulatoktól. Célszerű e kérdést időszakokra bontva vizsgálni. 1942 nyarán, részben a nagy veszteségek, részben a sokféle fegyverzet miatt, a szovjet hadsereg felszereltsége is sok kívánnivalót hagyott maga után. Ebben az időszakban a Vörös Hadsereg is nagy számban használt régebbi típusú fegyvereket. Ekkor a magyar csapatok, némi német támogatással képesek voltak ellenük többé-kevésbé kiegyenlített harcot folytatni. Az ország lehetőségeinél fogva, azonban csak egyszer volt képes viszonylag egy többé-kevésbé megfelelően felszerelt hadsereg méretű seregettestet kiállítani. A fegyverzet folyamatos korszerűsítésére az elvesztettek pótlására nem lehetett gondolni.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a második világháború a hadseregek fejlődésének rohamos mennyiségi és minőségi fejlesztéséről is szól. Reménytelenül lemaradt az ország, ha nem volt képes a hadseregét folyamatosan növekvő mennyiségű és minőségileg megújuló haditechnikával ellátni. Az 1942 nyarán elfogadhatónak minősíthető fegyverzettel felvonuló 2. magyar hadsereg 1943. elején már másféle szovjet hadsereggel találta szemben magát és elvesztette a lépéstartás lehetőségét mennyiségben és minőségben egyaránt. A magyar erősítések és a veszteségpótlás elmaradása, a szovjet fejlesztések és a gyártás felfutása következtében a 2. magyar hadsereg technikai lemaradása 1943 januárjában - főleg a nehézfegyverzet területén - mind mennyiségi, mind minőségi értelemben súlyossá vált.

5. Az 1942. nyári harcok mérlege

A 2. magyar hadsereg alakulatai 1942. április 11. és július 27. között, három szállítási lépcsőben, vasúti szállítással jutottak ki a szovjet területre. Az alakulatok zöme Kurszk és Orel, kisebb részei, pedig Vorozsba és Lgov körzetében rakodtak ki. A második lépcsőben szállított IV. hadtestet és a VII. hadtest közvetlen alakulatait, a vonalak túlterheltsége és partizántámadások miatt Gomel körzetében rakták ki. A csapatoknak több száz, egyes esetekben több mint ezer kilométeres gyalogmenetben kellett elérni a hadműveleti területet. Az 1. páncélosadosztály a lengyelországi Rzeszóvtól indulva láncfalpon érte el Kurszk körzetét. A felvonulás a fokozódó meleg és a romló útviszonyok miatt nehéznek bizonyult és kihatott a csapatok erőállapotára. Különösen nagy veszteség érte a lóállományt, amely az ellátási nehézségek miatt is súlyosbodott. A 12. könnyűhadosztály hét nap alatt 100 lovat veszített, elsősorban víz és lótáphiány miatt.

A felvonuló csapatokat több esetben érte partizántámadás, illetve a felvonulás során több alakulat vett részt partizánok elleni műveletben (pl. 22. gyalogezred, a pécsi IV. utászszázalóalj stb.). Így már a felvonulás során bekövetkeztek az első

veszteségek is.⁴⁶ A III. hadtest Kurszk térségében rakodott ki és már május végén fel kellett váltania a 2. német hadsereg két hadosztályát, egy körülbelül 60 kilométer hosszú arcvonalszakaszon. 1942. június 28-ára a lassan felvonuló 2. magyar hadsereg kiérkezett erői megközelítették a 90 000 főt és ezzel az állománnyal kezdte meg feladatai végrehajtását a németek támadó hadműveletében. Jány vezérezredes 1942. május 16-án, a Vezéri Főhadiszálláson Hitlertől kapott tájékoztatást a német déli hadseregcsoport által végrehajtandó nyári támadásról (Operation Blau) és a 2. magyar hadseregnek szánt feladatokról.

A tervezett támadást a 2. magyar hadsereg részéről, a III. hadtest három könnyűhadosztályának (9., 6., 7.) és megerősítésül kapott VII. német hadtest 16. gépkocsizó és 387. gyaloghadosztálynak kellett végrehajtani. A csoportosításnak a 4. és a 6. német hadsereg között támadva, Kurszkból kiindulva Tyimnél kellett áttörni a szovjet védelmet, elfoglalni a várost és Sztarij Oszkol irányába támadva, átkelni az Oszkol folyón és kijutni a Donhoz. A támadás június 28-án légi és tüzérségi előkészítés után hajnali fél háromkor indult meg. Magyar részről a harcok fő terhe a 9. könnyűhadosztályra hárult, amelynek Tyim előtt a szovjet védelem legjobban megerősített, mintegy 10–15 kilométer mélységben kiépített szakaszát kellett támadnia. A harckocsi-árkokkal és betonfedezékekkel megerősített védelmet rohamozó hadosztály támadása kezdetben jó ütemben indult, majd mindinkább lelassult, végül elakadt a növekvő szovjet ellenálláson. A támadás a magyar hadsereg megerősítésére rendelt, a III. hadtesttől északra támadó, jól szervezett és megfelelően felszerelt, tapasztalt német VII. hadtest sikerét kihasználva folytatódott. A 6. könnyűhadosztály, a 16. német gépesített hadosztály mögött haladt, mint második lépcső. A jobbszárnyon a 7. könnyűhadosztály nem ütközött jelentős ellenállásba és gyorsan nyomult előre. Tyimet azonban csak a támadás negyedik napján, 1942. július 2-án sikerült elfoglalni, amikor a szovjet 40. hadsereg az általános helyzet alakulása miatt kiürítette várost. A 9. könnyűhadosztály azonban súlyos, nagy veszteséggel járó harcokat vívott a város birtoklásáért és személyi állományának 20%-át elveszítette. A támadásban részt vevő magyar kötelékek 1942. július 7–10-e között jutottak ki a Donhoz és a harcok során közel 3000 fő véres veszteséget szenvedtek.⁴⁷

A német hadvezetés a Dél hadseregcsoportot két részre osztotta. Az „A” hadseregcsoport délen folytatta a támadást, míg a „B” hadseregcsoport, amelyhez a 2. magyar hadsereg is tartozott, északról biztosította a Sztálingrád és a Kaukázus felé folyó hadműveleteket. A 2. magyar hadsereget ezért az ottani német erők felváltása után azonnal védőállásba rendelték Voronyezstől délre, a Don folyó mentén. A fárasztó menetelés és a sok veszteséggel járó harcok után kiérkező

⁴⁶ A partizánok elleni harcokban a 12. k. ho. 32 katonát és 8 géppuskát veszített. M. kir. 12. k. ho. Történetéről összefoglaló 1942. IV. 27-től 1943. I. 17-ig. In: *Horváth*, 1959. 58.

⁴⁷ Az igazsághoz tartozik, hogy a hadtest parancsnoka Domaniczky Ödön altábornagy kevésnek tartotta erőit a várható feladathoz és erősítést kért. Miután nem kapta meg felmentését kérte, amit azonnal meg is tettek, de a támadás előtt a hadtestet egy páncélvadász osztállyal megerősítették, légi támogatást kapott és növelték a tüzérségi előkészítés idejét. Jól mutatja a magyar viszonyokat, hogy bár Domaniczky tábornoknak a vezetés által igaz közvetetten elismerten (az erősítés megadása) mégis igaza volt, ennek ellenére hadbírósaági eljárás után kényszernyugdíjazták.

magyar csapatok megkezdték a védelem kiépítését a folyó mentén. A magyaroktól északra a 2. német hadsereg, délre pedig a 8. olasz hadsereg helyezkedett el.

A szovjet csapatok már 1942. augusztustól erőteljes támadásokat indítottak és három hídfőt sikerült elfoglalniuk a Don menti magyar védelem vonalában. Scsucyje, Korotojak és Uriv a további harcok során nagy jelentőségű lett, ezeket a Vörös Hadsereg egy későbbi támadás kiindulási alapjának tekintette, és erősen védte. Mivel a hídfők mindig veszélyt jelentenek arra a hadseregére, amelynek harcrendjébe beékelődnek, természetes, hogy a magyar és a német hadsereg is megkísérelte a felszámolásukat. A 6. szovjet hadsereg ellen 1942. július 18.–szeptember 16. között indított támadássorozat hídfőcsatákként vált ismertté. A két német gyaloghadosztály által támogatott 2. magyar hadsereg, az uriv-sztorozsevojei hídfő ellen háromszor, a korotojaki hídfő ellen szintén háromszor, a scsucyjei ellen pedig kétszer indított támadást. E támadások a jelentős véráldozat és a kezdeti sikerek ellenére nagyrészt kudarcba fulladtak. Csak a korotojaki (augusztus 28.) hídfőt és Sztorozsevoje települést (szeptember 11.) sikerült a XXIV. német páncélos hadtest támogatásával támadó magyar-német erőknek visszafoglalni. Uriv fele, vele egy jelentős terület a térségben és a scsucyjei hídfő szovjet kézen maradt, ami a későbbiek során végzetesnek bizonyult.

A 2. magyar hadsereg 1942. október 1-ig 26–27 000 katonát és jelentős mennyiségű haditechnikát veszített, amit a későbbiek során nem sikerült pótolni.⁴⁸ A tisztikar 20%-a, a legénységi állomány 15%-a elveszett. E számok még súlyosabbak, ha figyelembe vesszük, hogy a veszteség nem arányosan terhelte a hadsereget, mivel azok nagyobb része értelemszerűen a harcok fő terhéét viselő puskás századokat érintette. Elsősorban a harcoló állomány fogyatkozott meg súlyosan és a hadsereg sokkal jobban meggyengült, mint az a számokból első látásra következik. A 12. könnyű hadosztály két zászlóalját (18/I., 38/I.) kellett feloszlítani az augusztus 15-én Korotjaknál elszenvedett veszteségek miatt és egy időre magát a hadosztályt is ki kellett vonni a harcból.

Már a nyári harcok során kiderült, hogy a 2. magyar hadsereget nem a modern háború igényeinek megfelelően szervezték. Kevés volt tüzérsége, harckocsi állománya és hadtestenként legalább egy-egy rohamlöveg és páncélvadász osztályra lett volna szüksége. Növelni kellett volna az aknavetőik számát, hogy válaszolni lehessen az e téren meglévő szovjet fölényre. Ezek hiányában gyakran német támogatásra volt szükség az eredményes harc folytatásához.

Jány vezérezredes 1942. szeptember 24-én, a vezérkar főnökéhez intézett felterjesztésében kérte a hiányosságok kiküszöbölését és intézkedést kért az elvesztett felszerelés, különösen a tüzérségi lövegek pótlására, a téli ruházat kiszállítására és az ételmezés javítására. A frontszakaszon befejeződtek a magyar hadsereg offenzív jellegű hadműveletei hadműveleti szünet következett és a magyar csapatok megkezdték a felkészülést a téli védelemre.

⁴⁸ A 20. könnyűhadosztály tüzérsége elvesztette lövegállományának közel 40%-át. In: Horváth, 1959. 29.

6. Védelem a Don mentén

A hídfőharcok befejezésével a 2. hadsereg csapatait átcsoportosították, a leharcolt és nagy veszteségeket szenvedett alakulatokat kivonták, átszervezték és megpróbálták feltölteni. A jobb szárnyon Kamisovától Nyikolszkijig a VII. hadtest (23., 19., 12., és a 10. könnyű hadosztály), középen Nyikolszkijtől Sztorozsevojéig a IV. hadtest (13., 7., 20. könnyű hadosztály), balszárnyon pedig Sztorozsevoje-Malisovo vonalában a III. hadtest (6., 9. könnyű hadosztály) védett. A hadsereg jobb szomszédja csatlakozással Kamisovánál az olasz Tridentina, bal szomszédja Malisovánál a német 323. hadosztály volt. (l.j.-k kellenének)

A keleti hadszíntér földrajzi viszonyai teljesen eltértek a német és a magyar viszonyoktól. A tájat vegyes lombos, főleg nyírfából álló erdőfoltok tarkították, a végtelen térségek úgynevezett „Oroszország pszichózist” idéztek elő az ehhez nem szokott katonákban. Műút nem létezett, amit annak neveztek, az egyszerűen a talajra rakott terméskövekből állt. A nyári évszakban ehhez hasonló „műutak” és kátyús, vagy javított földutak vezettek a távolba. Télen az utak lényegében eltűntek a hó alatt, vonalvezetésüket negyven-ötvenméterenként, póznákra kötött szalmacsomókkal jelezték.

A magyar vezetés szándékai szerint a védelemnek a Don által képzett természetes akadályra kellett épülnie, hogy a támadást még átkelés közben meg lehessen állítani. Elsődleges célnak tekintették, hogy a támadást még a folyón, illetve az első vonal előtt megállítsák. A Don azonban még nyáron sem jelentett igazi akadályt, télen pedig különösen nem. Az alig 60 méter széles folyón sok gázló volt található, így a támadó meleg időben is könnyen átkelhetett rajta. A part „dűskált” rejtőzködésre alkalmas mocsaras területben és cserjésben. A magyarok által védett parton lévő hídfők birtokában a szovjeteknek nem volt szükséges veszteséggel terhelt folyami átkelést végrehajtani, így a magyar hadvezetés által hangoztatott egységes folyóvédelemről nem lehetett beszélni.

A 2. magyar hadsereg kilenc könnyű hadosztályának és a páncélos hadosztálynak, mintegy 208 kilométer hosszú szakaszon kellett védeni a Don vonalát. Élelmezési létszámába 1942. október 1-jén 7160 tiszt és 197 ezer katona, összesen 204 160 ember tartozott. Mivel a páncéloshadosztály tartalékként jöhetett számításba, így összesen 54 magyar és három német gyalogzászlóalj állt rendelkezésre a feladat végrehajtásához.⁴⁹ A védendő arcvonalszakasz hossza és a rendelkezésre álló erők nem voltak arányban egymással. Amennyiben minden zászlóalj az első vonalban védett, ami képtelenség, mert ez esetben a védelem nem tud tartalékot képezni és nincs semmiféle mélysége, akkor is minden zászlóaljra 3–7 kilométer széles arcvonalszakasz jutott. Előre nem látható feladatok megoldására azonban minden hadtestnek legalább 4 zászlóalj erejű tartalékot kellett visszatartani. A hadosztály, ezred és zászlóaljparancsnokoknak is szükségük volt valamilyen erő kikülönítésére. E kikülönítések szükséges és logikus lépések voltak, de tovább csökkentették az arcvonalba rendelkezésre álló erőt. Egy zászlóaljnak így legalább 5 kilométer széles szakaszt kellett védenie, ami a korabeli

⁴⁹ A magyar alakulatokhoz hozzá kell adni a német 429. gyalogezred három zászlóalját és így 57 zászlóalj állt rendelkezésre. (??l.j.)

eszközökkel és a 2. magyar hadsereg rendelkezésére álló tüzérvél képtelenség volt. A védelemre kiszabott arcvonalszakasz hossza ellentmondott a Magyar Királyi Honvédség érvényes harcászati szabályzatának is, amely ilyen esetre egy zászlóaljnak csak 3 kilométer széles védelmi szakaszt engedélyezett.⁵⁰ Ilyen hosszú arcvonalon a 2. magyar hadsereg rendelkezésre álló erő nem volt elegendő a szilárd védelem kiépítéséhez. Ez viszont nem hadsereg-parancsnokság, hanem a német B hadseregcsoport parancsnokságának, a hibájának tekinthető. A magyar vezetés világosan látta, hogy a kapott feladat meghaladja a lehetőségeit. A hadsereg parancsnoka többször kérte az arcvonal rövidítését, ami nem történt meg és törekvéseihez a magyar felső vezetés támogatását sem nyerte el.

***

A doni magyar védelem ellenálló képességét akadályozó tényezőket az alábbiak szerint foglalható össze:

1. A védelmet nem lehetett az előírásoknak megfelelően felépíteni és műszakilag kiépíteni.
2. Az állások sok helyen kezdetlegesen és csak részben voltak kiépítve.
3. A főellenállási vonal (első vonal) kiépítésénél nem törekedtek azon alapkövetelmény betartására, hogy a tűzfegyverek hatása maximálisan érvényesüljön, valamint az előterep maradéktalanul megfigyelhető és belőhető legyen. A vonal gyakran ott épült ki, ahol a nyári-őszi harcok során a front megmerevedett.
4. A csapatok nem tudták megfelelő sűrűségben megszállni, kevés volt a tüzérvő a fő ellenállási vonal előtt.
5. Kevés volt a védelem rendelkezésére álló tüzérség.
6. Nem lehetett tartalékot képezni, így ellenlökésre és megerősítésre sem volt elegendő erő.
7. A védelemnek nem volt mélysége, könnyen áttörték, mert hátul nem voltak védőcsapatok és nem voltak ellenállásra kiépített terepszakaszok (reteszállások) sem.
8. Kevés volt a műszaki anyag, akadályrendszer, aknamező az első vonal előtt hiányosan épült ki.
9. Nem, vagy csak csekély számban voltak tartalékállások, amelyekben a visszavonulók megkapaszkodhattak.
10. A páncéltörőeszközök számbeli és minőségi elégtelensége, a mozgékony páncélvadász osztagok szinte teljes hiánya a védelmet sérülékennyé tette a harcokosi-támadással szemben.
11. Szállító eszközök hiányában a tartalékcsapatok manőverező képessége gyakorlatilag nulla volt.
12. A csapatok állandóan arcvonalszolgálatban voltak, (nem volt pihentetés).
13. Az első vonal áttörése esetén (márpedig ez szinte mindig megtörténik) egyenesen következett a védelem teljes összeomlása.

A 2. magyar hadsereg csapatai ilyen feltételek között nem voltak képesek egy mélységben tagozott – a tömeges harckocsi-támadásnak is ellenállni képes –

---

⁵⁰ Horváth, 1959. 29.

védelmet kiépíteni. A magyar védelem Jány vezérezredes 1943. január 18-án kelt sokatmondó megállapítása szerint is „fátyolszerű” volt.⁵¹ Nem voltak erős, gyorsan mozgó tartalékok, amelyek szovjet támadás esetén gyorsan a helyszínre jutva, ellentámadást indíthattak volna. A túl széles vonalon, viszonylag kicsi tűzsűrűséget lehetett biztosítani. Többszörösen biztosított, hatásosan működő, zárt tűzrendszerről csak helyenként lehetett szó.⁵² A tűzfegyverek zöme a peremvonalban volt elhelyezve, amelyeket a szovjet tüzérségi előkészítés már a csata elején megsemmisített. Az amúgy is kevés tüzérségi löveg zömének a lőtávolsága kisebb volt, mint a szovjeteké és a lovak hiányában helyhez kötött állásból tüzelhettek. A Vörös Hadsereg tüzérsége így a magyar tüzérség hatásos lőtávolságán kívülről, és nehezebb lövedékekkel tüzelhetett a 2. magyar hadsereg doni állásaira.

Nem megfelelően történt meg az állások műszaki kiépítése. A kevés műszaki alakulat a hátsó állásokon és a parancsnoki harcálláspontokon dolgozott, ezért az első állásokat a csapatoknak kellett kiépíteni. Bár az erődítési elvek jók voltak, a csapatok műszaki kiképzése nem volt elégséges a bonyolult védelemi rendszer teljes kiépítéséhez. A nagy kiterjedésű vonalon a harcoló katonákat kifárasztotta, hogy nappal az állásokon dolgozott, éjjel őr- vagy figyelőszolgálatban volt, esetleg éjszakai vállalkozásban vett részt, vagy ellenséges tevékenységet kellett elhárítania. Nem javította az erődítés minőségét, hogy a szükséges műszaki munkákat sok csapat kényszerként és felesleges foglalkoztatásként élte meg. Korszerű anyagok és megfelelően kiképzett munkaerő hiányában sok helyen csak a helyszínen talált anyaggal és ötletszerűen tudtak erődíteni a katonák. Gyakran a megfelelő sáncszerszámok is hiányoztak, az első vonalban sok helyen csak gyalogsági ásó állt rendelkezésre.

A 7. könnyűhadosztály parancsnokának jelentése szerint, az egyik legveszélyeztetettebb helyen Urivnál és Galdajevkánál az állásokat háromheti munkával sem lehetett védőképpé tenni. Az árkok mélysége és rossz vezetése miatt a szovjetek oldalazó tűz alatt tarthatták a védőket. Sok katona láb és bokalövést kapott az árkokban.⁵³ A 12. könnyűhadosztály jelentése szerint sok helyen még szilánkálló fedezékeket sem készítettek, amelynek következtében az ellenséges tüzérségi és aknavető tűz az összes óvóhelyet és tüzelőállást szétrombolta. A lövészárkokat sok helyen rossz vonalvezetéssel, csekély mélységben építették ki. Gyakran nem történt meg a terep felmérése, vagy az elfoglalt terepszakaszt mindenáron tartani rendelő parancsok miatt; a védőállás gyakran ott húzódott, ahol ősszel a szovjetek egy-egy támadást megállítottak. Ez esetben viszont a szovjetek uralták a terepet és az így kiépített állás csak ritkán kedvezett a magyar katonáknak. A hadsereg-parancsnokság általában nem engedélyezte a kedvezőbb terepszakaszra való visszavonulást, így viszont fenntartotta a csapatai számára hátrányos harcászati helyzetet.

⁵¹ Megállapítások a magyar hadsereg helyzetéről 234/2. hadsereg I. a. oszt. 1943. I. 14. szám. In: *Horváth*, 1959. 146–147.

⁵² Harctapasztalatok Jelentése (2. hds. IV hdt.). In: *Horváth*, 1959. 317.

⁵³ A 7. k. ho. harci tudósítása 1943. I. 1-től II. 28-ig. In: *Horváth*, 1959. 248.

A magyar csapatok 1942. november elejétől találkoztak az orosz tél valóságával. Nagyjából hasonló gondokkal küszködtek, mint a németek. A fegyverek zárszerkezetei befagytak, a lövegeket nem lehetett mozgatni, a motorok üzemképtelenné váltak, a lovak tömegével hullottak el. A meleg ruházat nem érkezett időben a frontra és 1942 decemberére a hadsereg ruházati helyzete katasztrófálissá vált. A lábbelik 40%-a, a zubbonyok 25%-a, a nadrágok 50%-a, a fehérnemű 75%-a elhasználódott. Ennek pótlása 1943. januárra, a hadsereg decemberi igénye ellenére sem történt meg, ami az orosz tél viszonyai között válságos helyzetet eredményezett. A magyar katonák számára nagy gondot jelentette, hogy a német hadiélelem adag-mennyisége kevésnek, minőségben pedig élvezhetetlennek bizonyult. A szardíniakonzerv, a margarin, a mûméz és a gyümölcsíz nem felelt meg a magyar étkezési szokásoknak. Hiányoztak az itthon megszókkott ételek, mint például a szalonna. Naponta személyenként 195 gr. friss húst és 150 gr. szárazfőzeléket is kiosztottak, de a harctevékenység, az erõdítési munkálatok, a kevés pihenés, a figyelõ- és járõrszolgálat, a zord hideg ennél sokkal több kalóriát igényelt. Az OKH. július 29-én kelt Gen. St.D.H. (Gen. Qu. 821/13 számú utasításában a magyar fejadagok felemelését elutasította. A csapatok erõállapotának csökkenését a hadsereg vezetése is érzekelte, ezért a harcoló állomány részére napi 50 gr. szalonna, 150 gr. liszt vagy szárazfõzelék kiutalását engedélyezte. További pálinka és hús ellátmány-kiegészítést is kiutaltak az elsõ vonalban harcolók részére, amelyet viszont készletek hiányában (a Magyarországról történõ ellátást a gyakori vasúti szállítási zavarok hátráltatták) csak a hátul lévõk rovására tudtak megoldani.

Kevés volt a szalma és a fûtõanyag. Volt olyan század, amelyik mindössze 2m³ fát kapott, amelyet fedezéképítésre kellett felhasználnia, így fûtõanyag nélkül maradt. A honvédek a hideg elõl földbe vajt bunkerekben húzódtak meg, gyakran a jeges földön feküdtek. A hadsereg vezetõ orvosának 1942. december 16-i jelentése szerint a 18/III. zászlóaljnál napi 2–30 katona végelgyengülés okozta halálával kell számolni.⁵⁴

A szállítási és ellátási gondok már 1942. decemberben jelentkeztek. Szállítóeszközök és üzemanyag hiányában, gyakran a meglévõ anyagot sem lehetett, olykor a katonai bürokrácia útvesztõi miatt nem is akarták, elõre szállítani. Kevés volt az üzemanyag és a gépjármû alkatrész. A gépjármûvek tömegesen hibásodtak meg a szokatlan igénybevételtõl. A lovak nem bírták az orosz tél viszontagságait és a front közelében a táplálásuk sem volt megoldható. A nagyarányú elhullás miatt 40–70%-kat már szeptemberben hátraszállították õket az úgynevezett „lõudültetõ” telepekre. Ezek viszont gyakran 70–150 kilométer távolságra voltak a fronttól, így válságos helyzetben a lovak nem álltak rendelkezésre. A pótolhatatlan lóállomány ily módon történõ megóvása nem volt szokatlan gyakorlat. Más hadseregek is hasonlóan jártak el és nyugodt frontszakaszokon nem jelentett problémát. Ha a harctevékenységek felélénkültek, akkor a kevés, fronton maradt lóval nem lehetett egyszerre megoldani a megsokasodott feladatokat (a szállítást, a nehézfegyverek mozgatását stb.). A magyar frontszakaszon pedig

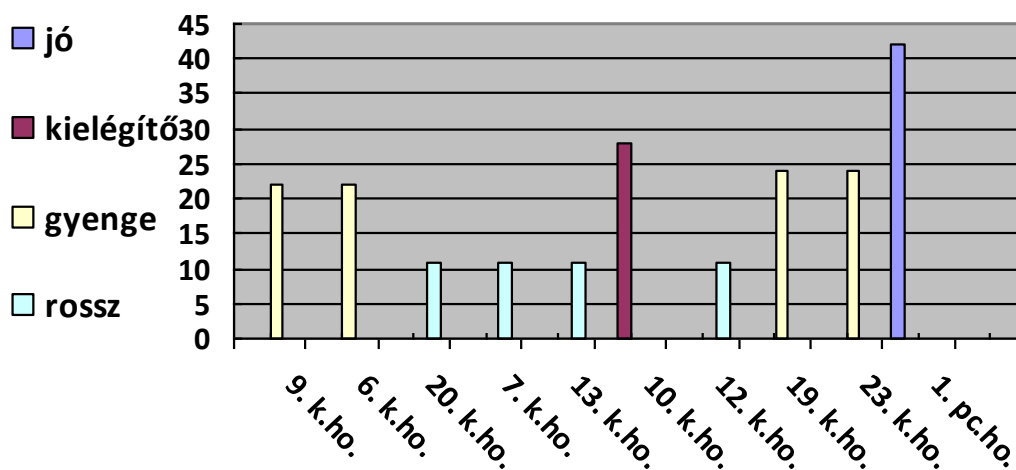
⁵⁴ v. Kovács Gyula vörge. 2. hds. vkf. telefonbeszélgetései, Alekszejevka, 1943. I. 2-án. In: *Horváth*, 1959. 132.

éppen ez történt és a szovjet offenzíva megindulásakor a tüzérség mozdulatlan-ságra ítéltetett.

A felszerelés hiányosságai, főleg a nem megfelelő ruházat, a hiányos lőszer és élelemellátás nyomasztóan hatott a honvédekre. A katonák harci kedve folyamatosan csökkent, a hangulatromlott, a katonák haza szerettek volna menni. Ezen az állapoton a hadsereg-parancsnokság parancsai nem sokat segítettek. A hazai vezetés által magára hagyott hadsereg vezetése a hiányokról nem tehetett. Mivel a problémák megoldása meghaladta hatáskörét, csak kérhetett, amely gyakran nem teljesült. A szövetséges németek sem tartották be a megállapodást. A csapatok erőállapota így nem felelt meg az előírt harcértéknek, sem erőben, sem erőnlétben, sem erkölcsben.

A tartalék és váltás hiányában a csapatok folyamatos frontszolgálatot teljesítettek, ami rontotta az állomány hangulatát és a harckészségét és komolyan befolyásolta a katonák pszichikai és fizikai erőállapotát. A csapatok erőállapota, önbizalma romlott, ami hozzájárult a későbbi vereséghez. „11. Az arcvonalban bevetett erők váltásszerű pihentetése nem volt lehetséges. Az alakulatokat sohasem lehetett összegyűjteni. A legénységgel nem lehetett erkölcsileg foglalkozni. 16. Alacsonyabb rendűségi érzet az elg-el szemben. Önbizalom hiány.”⁵⁵ A katonák nehezen viselték a kemény orosz telet, az állandó frontszolgálatot és a nélkülözéseket. Novemberben már jelentkeztek az első tünetek; sok katona 6-8 kilogrammot is veszített testsúlyából és még e hónapban megtörténtek az első végkimerülés okozta halálesetek.

A 2. magyar hadsereg hadosztályainak harcértéke 1942 decemberében
(In: Dr. Horváth Miklós: *A magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. Bp., 1959. 32.*)

⁵⁵ A 2. hds. pság. harctapasztalati jelentése a hadműveleti tevékenységekről. In: Horváth, 1959. 322.

7. Szovjet támadási előkészületek

A K. Sz. Moszkalenko vezérőrnagy vezette szovjet 40. hadsereg 1942. október 22-én vette át az Uriv környéki arcvonalszakasz védelmét az addig ott harcoló 6. hadseregtől. Állományába a 100. 159. 206. 141. lövész hadosztály, a 14. harckocsi dandár, két páncélvadász dandár, valamint tüzér, aknavető ezredek tartoztak. Az alárendeltségébe került a hídfőt védő 25. gárda és a 107. lövész hadosztály is.⁵⁶ Bár a történetírás két településnevet – Uriv és Scsucyje – hangsúlyoz, megjegyzendő, hogy ezeken kívül több kisebb hídfő is volt a szovjetek birtokában: Alekszandrovka, Arhangelszkoje, Csernyeckij tanya. A további szovjet hadműveleti tervek egyik alapját képező uriv-sztorozsevojei hídfő kiterjedése ekkor 13 kilométer széles és 8 kilométer mély volt.

Kezdetben a szovjet erők is gyengék voltak a térségben. Az urivi hídfő kivételével egy századra náluk is 2–3 kilométeres védelmi szakasz jutott és az alegységek között voltak 500 méter hosszú, csak tüzzel biztosított hézagok is.⁵⁷ A szovjet védelem teljes mértékben csak november elejére épült ki. A frontszakaszon ősszel viszonylagos nyugalom volt. A szembenálló felek tevékenysége az ősz folyamán felderítésre, járőrtevékenységre és a vállalkozások végrehajtására, valamint az elmaradhatatlan mesterlövész tevékenységre korlátozódott.

Az első szovjet támadó elgondolás a 40. hadsereg törzsében született meg. Moszkalenko vezérőrnagy kezdetben csak a Voronyezs-Rosztov vasútvonál, Szvoboda állomás körzetében lévő szakaszának birtokbavételét célozta meg. A kidolgozásba a Főhadiszállás is bekapcsolódott Zsukov és Vasziljevskij személyében, így a kezdeti kisebb léptékű hadműveleti terv 1942. december 20-ra, az egész Voronyezsi Front balszárnyával végrehajtandó stratégiai jelentőségű támadó feladattá nőtte ki magát. Az új cél a német-magyar-olasz erők osztrogoszszk-rosszosi csoportosítását képező hat német, tíz magyar és öt olasz hadosztály bekerítését és megsemmisítését irányozta elő.

A 40. hadseregnek az uriv-sztorozsevojei hídfőből, a 18. lövészhadtestnek a scsucyjei hídfőből és a 3. harckocsi hadseregnek Kantyemirovka ÉK körzetében kellett áttörést végrehajtania, majd találkozó irányba, Alekszejevka, Osztrogozsszk és Karpenkovo felé támadva, be kellett keríteni és meg kellett semmisíteni az ellenséges csoportosítást. A háromból két áttörési szakasz – uriv-sztorozsevoje és scsucyje – közvetlenül érintette 2. magyar hadsereg védelmét. A harmadik csapás Kantyemirovka ÉK körzetéből a 8. olasz hadsereget érte, de közvetve kihatással volt a magyarokra is.

A szovjet hadsereg 1941 óta sokat fejlődött felszerelésében, harceljárásában és főleg önbizalomban. Sok visszaemlékezésben megjelenik az alkoholgözös állapotban végrehajtott orosz tömegtámadások leírása, amelyről azonban a magyar magasabb parancsnoki szintek nem tettek említést. A IV. hadtest jelentése szerint a szovjet gyalogság mély, lépcsőzött harcrendben, hullámokban és súly-

⁵⁶ K. Sz. Moszkalenko: A délnyugati irányban. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1982. 301. (a továbbiakban: Moszkalenko, 1982.)

⁵⁷ Moszkalenko, 1982. 302–303.

pontképzéssel támadott.⁵⁸ Ugyanezen jelentés szerint az oroszok gondosan készítettek elő az 1943. januári áttörést. A támadást gondos felderítés vezette be, s jól választották meg a támadás helyét és idejét. Az előkészületeket gondosan álcázták, kiválóan alkalmazták a megtévesztést a támadás idejét, helyét és irányát illetően. A korabeli harci okmányok tanúsága szerint a magyar és a német parancsnokságok nem észlelték a szovjet előkészületeket.

A támadó csapatok nagy tömegű sorozatlövő fegyverrel és célszerű felszereléssel voltak ellátva. A támadó erőket sícsapatok erősítették, és a gyors mozgás érdekében nagyszámú szánt alkalmaztak. A szovjet tüzérség felülmúlta a magyar és a német tüzérséget. Heves és pontos tüzelőkészítést lőttek, s tömegesen használtak aknavetőket. A leírások szerint a harckocsik és a gyalogság együttműködése szervezett volt. Nem az arcból való rohamokra, hanem az ellenállási pontok megkerülésére és elszigetelésére törekedtek.

A magyar hadsereg vezetése nem érzékelte, vagy nem értékelte jelentőségének megfelelően a szovjet előkészületeket. Kovács Gyula vezérőrnagy, a 2. magyar hadsereg vezérkari főnöke. 1942. december 27-én még így elemezte a helyzetet: „Az elg. élénkebb felderítő és rohamvállalkozó tevékenységét a Jariv-i hídfőben is azzal magyarázom, hogy az erőt lekötő szándékon kívül legalább annyira tart tőlünk, mint mi őtőlük.”⁵⁹ Vitéz Kovács az elkövetkező napokban sem változtatta meg véleményét és a közeli szovjet támadást, illetve annak várható súlyát még 1942. 01. 07-én sem ismerte fel. Egyszerűen nem hitt az Uriv-i hídfőből indított nagyobb erejű szovjet támadás lehetőségében. Csupán egy kisegítő csapással számolt, vagyis azzal, hogy a magyar frontszakaszt csak a szovjet általános offenzíva mellékcsapása éri. Gyanúja először január 11-én ébredt fel, de még ekkor sem gondolt arra, hogy a támadás 12-én bekövetkezik. A magyar hadsereg-parancsnokság hibájához az is hozzájárult, hogy előljáró parancsnoksága, a Heeresgruppe B sem várt nagyobb szabású támadást a magyarok által védett szakaszon és valamilyen oknál fogva ekkor már napok óta nem, vagy nem megfelelő mértékű tájékoztatást adott a magyaroknak frontszakasz általános helyzetéről. Annyit tett, hogy az orosz betörések elhárítása érdekében 1943. január 1-i paranccsal egy hadtesterejű csoportot – közismert nevén a Cramer-hadtestet – hozott létre, amelyet a 2. magyar hadsereg parancsnokának rendeltek alá, amely az alábbi egységekből állt:

- az 1. magyar páncélososztály,
- a 168. német gyaloghadosztály kétharmada,
- a 26. német gyalog hadosztály,
- a 700. német páncélos csoport,
- a 190. német rohamlövegosztály.

E csoport azonban csak elvileg volt a magyar hadseregparancsnok alárendeltségében, mert a déli frontszakasz egyetlen hadműveleti tartalékaként, alkalmazása személyen Hitler engedélyétől függött. E döntéssel a magyar hadsereg vezetése

⁵⁸ Harctapasztalatok jelentése (2. hds. IV hdt.). In: *Horváth*, 1959. 314.

⁵⁹ A hds. vkf. helyzetmegítélése 1942. XII: 21-én az olasz hadseregnél elért szovjet sikerek következtében. In: *Horváth*, 1959. 124.

se saját tartalékát képező 1. páncélosadosztály fölött is elveszítette a rendelkezési jogot.

8. Csata a Donnál 1943 januárjában

A szovjet offenzíva 1943. január 12-én kilenc óra ötvenöt perckor a 7. könnyűadosztály balszárnya, majd a 20. könnyű adosztály jobbszárnya ellen az urivi hídfőnél kezdődött meg. A szovjet visszaemlékezések arról írnak, hogy ekkor még csak korlátozott célú harcfelderítés indult, amelynek Moszkalenko szándékai szerint azonnal támadásba kellett átmennie, amennyiben a támadó alegységek sikert érnek el.

Ugyan az első roham elakadt, de a támadás 13 óra 50 percre jelentős eredményeket ért el. Uriv-nál lényegében áttörték a 7. könnyű adosztály frontját, elfoglalták Uriv magyar kézen lévő részét és Goldajevka falut. A 4. gyalogezred által védett, legtöbb helyen rosszul kiépített, gyenge védőképességű állásokban nem lehetett tartósan védekezni. A szovjetek lerohanták az Urival szemben lévő magaslaton (a 160, 2. magassági ponton) lévő jól kiépített reteszállást is, amelynek tartásához a hadosztály parancsnokság nagy reményeket fűzött.

Megoszlanak a vélemények arról, hogy már ekkor a teljes erejű szovjet offenzívával kellett-e megküzdeni a védelemnek. A közvetlenül megtámadott 7. könnyű adosztály parancsnoka szerint ezen a napon két szovjet adosztály támadott, míg az előljáró IV. hadtest parancsnoka úgy vélte, egy szovjet adosztály tört be Uriv É és a Gyevica patak közötti területre, megingatva ezzel a hadtest védelmét. Január 12-én estére négy szovjet adosztályt (340. 107. 140. 25. gárda lövészadosztályok) azonosítottak az Uriv-i hídfőben, ami nem jelenti, hogy ezek a kötelékek, ezen a napon teljes erővel támadtak. Moszkalenko arról ír, hogy a harcfelderítést a három adosztályból kijelölt zászlóaljerejű kötelékek hajtották végre.

Utólag értékelve mellékes, mi volt a szovjet szándék január 12-én. A magyar hadsereg sorsa szempontjából sokkal fontosabb, hogy a támadók estére kezdeti sikerüket 6-10 kilométer mély betöréssé bővítették. E betörés, ha figyelembe vesszük a magyar front mélység nélküli felépítését, áttörésnek számított.

A szovjet betörés felszámolása érdekében a IV. hadtest parancsnoka a hadsereg parancsnoksággal egyetértésben másnapra ellentámadást tervezett Uriv előtt. A 2. hadsereg vezérkari főnöke, helyesen súlyosnak és helyi ellenlökésekkel megoldhatatlannak ítélte a kialakult helyzetet. Nem tartotta elégségesnek a rendelkezésre álló erőket, ezért már január 12-én este javaslatot tett a Cramer hadtest bevetésére. Ez a csoport azonban, bár a 2. magyar hadsereg alárendeltségébe tartozott, egyben a B hadseregcsoporthoz egyetlen tartaléka is volt. Az alakulattal, így sem Jány vezérezredes, sem pedig a hadseregcsoporthoz parancsnoka, von Weichs vezérezredes sem rendelkezhetett. Bevetéséhez Hitler engedélyére volt szükség és az erre vonatkozó kérést fel kellett terjeszteni az OKH-nak. Bár az idő sürgetett, de az előljáró német parancsnokságtól Kovács vezérőrnagy január 12-én éjjelig nem kapott, de nem is kaphatott választ. Végül csak a 700. páncélos csoport alkalmazását engedélyezték.

Ezzel az elkésett, ráadásul szakszerűtlen döntéssel a németek gyakorlatilag szétszórták az egyetlen rendelkezésre álló és éppen az ellentámadás céljára létrehozott ütőképesnek számító hadműveleti köteléket. A túlzottan központosított parancsnoki lánc természetes lassúsága miatt a parancs késve született meg, így a páncélos csoport sem fejlődhetett fel időben ahhoz, hogy az ellentámadás összehangolható legyen a többi alakulattal.

A Cramer-hadtest részenkénti bevetése ellentmondott báró Weichs vezérezredes korábbi parancsának is, aki kifejezetten a hadtest együttes alkalmazását írta elő.⁶⁰ A továbbiakban azonban a hadtestet részenként vetették harcba, amely a siker maradék esélyét is kizárta. Az erőviszonyok ismeretében nem valószínű, hogy ez az alakulat megakadályozhatta volna a szovjet áttörést, azonban a szakszerűtlenség és a késlekedés is kedvezőtlenül hatott a következő nap harcainak a sorsára.

Az adott körülmények között, a tervezett ellentámadást sem térben, sem időben nem sikerült összehangolni és a részenként harcba vetett német-magyar kötelékeket a szovjet erők könnyebben felmorzszolták. A magyar ellentámadás január 13-án, a reggeli órákban csak három gyalogos zászlóaljjal indulhatott. A rosszul összehangolt, többszöri pánikkal kísért akció (7/I. zászlóalj) kilenc órára elérte lehetőségei maximumát (160, 2. magassági pont). Ekkor azonban, a német 700. páncélos csoport támogatásának elmaradása miatt, amely a késlekedés és a távolság miatt 8 óra 5 perckor még nem tudott a helyszínen harcba lépni, a magyarok a szovjet 150. harckocsi dandár harckocsijaitól rendkívül súlyos veszteségeket szenvedtek és a kiindulási állásaikba szorultak vissza.

A külön felvonuló 700. páncélos csoport, Bolgyirevkától északra, 10 óra körül csapott össze a szovjet 150. harckocsi dandárral. Elvben, ha minden harckocsijuk beindult, a németek voltak többen, de a T-38 harckocsik nem bizonyultak ellenfélnek a T-34-ek számára és a szovjeteket ezúttal jobban is vezették. Összefogott erőikkel szemben a páncélos csoportot két lépcsőben vetették be, így a technikai hátrány, a vezetési hiba és az erők elaprózása rövid úton a német páncélos kötelék megsemmisüléséhez vezetett.⁶¹

Mint kiderült, a szovjet vezetés a január 12-i siker hatására a támadás idejét az Uriv-i szakaszon január 13-ra hozta előre. Az ellentámadás visszaverésével egyidejűleg már a délelőtti órákban kiszorították állásaiból, részben pedig bekerítették a 7. könnyű hadosztályt és a tőle északra védő 429. német gyalogezredet. Miközben északon folyamatosan támadták a 20. könnyű hadosztályt, Uriv térségében teljes súlyával kibontakozott a támadás és elfoglalták Dovgalevkát, Bolgyirevkát, valamint Gyevicát. Jelentős változás volt az előző napi harcokhoz képest a nagyszámú szovjet harckocsi bevetése, amelyek 14 óra 40-re megváltoztatták a délelőtti helyzetet. Ilyen nagyszámú, 100–200 darab szovjet harckocsi támadását a magyar védelem még nem tapasztalta és megfelelő hatású, elegendő számú páncéltörő eszköz hiányában nem sokat tehetett. A három szovjet lövész hadosztály és három harckocsi dandár az első napon tíz kilométer szélességben

⁶⁰ Báró von Weichs vezérezredes tikos távirati parancsa a Cramer hadtest létrehozására HBIX/Fü. I. I. 43. 0500. In: *Horváth*, 1959. 131.

⁶¹ Az eredeti 100 db harckocsijából 4 db és 2-3 db lövege maradt meg. (szerzők)

teljes áttörést ért el a IV. hadtest arcvonalán Uriv-nál, teljesítve ezzel a hadsereg napi feladatát. A 7. könnyű hadosztályt gyakorlatilag szétverték és részeire szabdalták. A hadosztályhoz tartozó 4. gyalogezred súlyos veszteségeket szenvedett, szétszakadt és visszavonult. A 35. gyalogezredet részben bekerítették, egy zászlóalja meghátrált. A IV. hadtest szakaszán a front átszakadt és tartalékok hiányában nem lehetett helyreállítani. A szovjet áttörés nyomán a 2. hadsereg balszárnyán álló, az Urivtól északra védő III. hadtestet délről részben átkarolták és elvágással fenyegették a hadsereg többi részétől. A tőle délre védő 20. könnyű hadosztálynak már a második napon déli irányba kellett arcvonalat változtatni, hogy ebből az irányból is védekezhessen a további támadások ellen. Erre az eshetőségre azonban korábban csak kevés előkészület történt, így új állásokat építeni az orosz télben és fagyban lehetetlennek bizonyult. A hadosztály súlyos helyzetén az sem változtatott, hogy január 12-én még sikerrel hátrította el a 25. szovjet gárdalövész hadosztály részeinek a támadásait. Január 13-án estére, annak ellenére, hogy a 14. gyalogezred még tartotta Sztorozsevojet, a 23. gyalogezredet bekerítették.

A 7. könnyűhadosztály parancsnoka már ezen az estén úgy ítélte meg a helyzetet, hogy: „Minden jelentés és megfigyelés azt bizonyítja, hogy a csap-ok harcra nem alkalmasak, összefagytak összetörték, apatikusak...”⁶² Az összeszedett és rendezett katonák az első harci zajra újra szétfutottak, gyakori volt a pánik, sok katona egyetlen célt követett, hogy minél távolabb kerüljön a harcoktól. Még az engedetlenek lelövése sem használt. A fenyegetésre sokan válaszolták: „Hát lőjön le! De én már nem bírom tovább!”⁶³

A szovjet támadás iránya délre fordult el és átkarolás fenyegette a 7. könnyűhadosztály jobb szomszédját, a 13. könnyűhadosztályt, valamint a VII. hadtest hadosztályait is. Január 14-én 6 óra 30 perckor, Scsucsjénél, a 18. lövészhadtest két-három kilométer széles vonalon támadást indított a miskolci VII. hadtest állásai ellen. A támadás irányában a 12. könnyűhadosztály 4 zászlóalja védett. A három hadosztály erővel támadó 50–100 harcokocsival megerősített szovjet támadás estére mély betörést ért el. Világos volt, hogy a magyar védelem hatásos páncélelhárítás nélkül csak ideig-óráig tarthatott ki. A szovjet támadás irányában védő 12. könnyű hadosztály védelme délelőtt 10 órára összeomlott és a hadosztály estére 70%-os veszteséget szenvedett. A 2. magyar hadsereg védelme ezen a napon töredezni kezdett. Az arcvonalat 1943. január 14-én délelőtt a második ponton is visszafordíthatatlanul áttörték és a hadsereg reménytelen helyzetbe került. Estére a IV. és a VII. hadtest védelmét áttörték, a 7, 20. és a 12. könnyű hadosztály súlyos veszteségeket szenvedett. A katasztrófát tetőzte, hogy ugyan-ezen a napon a front Kantymirovkánál az olasz szakaszon is összeomlott és a 3. harcokocsi hadsereg támadása a magyarok hátába irányult.

Január 15-én estére a hadsereg vezetése számára is nyilvánvalóvá vált, hogy az eredeti arcvonalat nem lehet visszaállítani és a frontot sem lehet tartani. Nem maradt remény a tervszerű visszavonulásra sem. Harcképesség szempontjából a szovjet támadás következményei a teljes magyar hadseregre kihatottak. A meg-

⁶² A 7. k. ho. harctudósítása 1943. I. 1-től II. 28-ig. In: *Horváth*, 1959. 246.

⁶³ A 7. k. ho. harctudósítása 1943. I. 1-től II. 28-ig. In: *Horváth*, 1959. 246.

támadott alakulatokat lényegében megsemmisítették (7., 12., 20. könnyűhadosztály), más alakulatok részben az ellentámadások végrehajtásához szükséges erőösszevonások (6., 9., 10., 19. és 23. könnyűhadosztályok), részben a veszteségek következtében meggyengültek. A 12. könnyűhadosztály lényegében szétesett és visszaözönlött, a 7. könnyűhadosztályt szétverték. A 20. könnyűhadosztály a III. hadtest felé özönlött vissza. Magát a hadtestet végleg elvágták a hadsereg főerőitől, ezért január 15-én reggeltől a 2. német hadsereg alárendeltségében utalták.

Bár a bekerített alakulatok jelentős részben átvágták magukat, de elvesztették személyi állományuk jelentős részét és a nehézfegyverzetüket.⁶⁴ Az állásaikból kiszorított csapatok harcképessége a mínusz 32–38 fokos hidegben fizikailag és pszichikailag is meggyengült. Az anyagi helyzet és az állások kiépítésének elmaradása miatt támpontok (főleg a településekre alapozott) körvédelme nem volt lehetséges. Az erre vonatkozó döntés késlekedése miatt viszont a tervszerű visszavonulásra sem maradt lehetőség. A hadsereg arcvonala szétszakadozott és válsághelyzet alakult ki. A túlerő és a hideg miatt a csapatok fizikailag és morálisan megrendültek, több helyen pánik tört ki.

A kialakult helyzet erős tartalékok azonnali alkalmazását, vagy a visszavonulás elrendelését követelte. Jány vezérezredesnek azonban nem voltak tartalékai és az alárendeltségében lévő a magyar páncéloshadosztályt is magába foglaló Cramer hadtestet sem vethette be. Az erre vonatkozó engedélyt von Weichs vezérezredes még január 15-én este is várta az OKH-tól. A helyzet percről percre súlyosabb lett és az általános parancs még mindig az arcvonaltól feltétlen tartását írta elő. Jány annak ellenére, hogy tisztában volt vele, mit kell tennie, hogy megmentse hadseregét, a parancs szellemét követve nem volt hajlandó elrendelni a visszavonulást. Kétségtelen, hogy az önálló döntés meghozatalában magyar előljárói is megkötötték a kezét, de ő még január 15-én délelőtt is arról fogadkozott a B hadseregcsoport parancsnokának, hogy a magyar hadsereg, ha azt a parancsot kapja, akkor az (ekkor már nem létező) állásaiban a végsőkig kitart.

Eközben a német parancsnokság kétszínű játékot folytatott. Weichs vezérezredes és összekötő tisztjei kétértelmű szóbeli javaslataikban ösztökélték a magyar hadsereg parancsnokát az önálló cselekvésre, de a nyílt, számon kérhető parancsaikban határozottan Hitler parancsának betartására, vagyis a végsőkig való ellenállásra utasított. Támogatást azonban a német vezetés sem adott, s 1943. január 14-én – hosszas könyörgés után – csak a Cramer-hadtest részét képező 168. német gyaloghadosztály bevetését engedélyezte. Szándékairól és a front helyzetéről a 2. magyar hadsereg parancsnokságnak rendszeres helyzetájékoztatót már a szovjet offenzíva megindulása előtt sem adott, amivel lehetlenné tette a magyar csapatok tevékenységének tervezését és összehangolását a német és az olasz hadműveletekkel.

Január 16-ára a szovjet 40. hadsereg 45 kilométer szélesen és 60 kilométer mélyen, a 18. lövészhadtest 50 kilométer szélesen és 35 kilométer mélyen, míg a 3. harckocsi hadsereg, 30 kilométer szélesen és 90 kilométer mélyen tört előre.⁶⁵

⁶⁴ A nehézfegyvereket nem lehetett az állásokból kihúzni és vonóerő hiányában a hómezőkön sem tudták mozgatni.

⁶⁵ *Gosztonyi Péter: A Magyar Honvédség a második világháborúban.* Bp., 1992. 97.

E nap reggelén már a német B hadseregcsoport parancsnoksága is tudta, hogy a magyar hadsereg a továbbiakban jelentős erő kifejtésre már nem képes. Ennek ellenére tovább hangoztatta a kitartásra vonatkozó irányelveit és utasításait. Arra számítottak, hogy a Cramer-hadtest megfordíthatja a helyzetet, de Cramer csak január 16-ára kapta meg a bevetési parancsot, amikor már semmi remény nem maradt a szovjet áttörés megállítására és az eredeti állások visszafoglalására. Így az 1. magyar páncélos hadosztállyal és a 26. német gyalog hadosztállyal eleve korlátozott célú ellenlökést indítottak. A fő cél ekkor már az elszakadás, a német alakulatok elszakadásának a biztosítása volt. Az egyébként kudarcot vallott akcióban a 26. német hadosztályból csak egy zászlóalj vett részt, míg zömük már az elvonulásra készült. Valószínű, hogy ekkor már ők sem hittek a szovjet támadás visszaverésében és a front helyreállításának a lehetőségében.

Január 16-ra a 2. magyar hadsereg négy részre szakadt. (III. hadtest, Kraiss-csoport, Cramer-hadtest, VII. hadtest) és kilenc hadosztályából öt súlyos veszteséget szenvedett, vagy lényegében megsemmisült. Az arcvonal szétszakadozott és középen, valamint a déli szárnyon folytatódott a szovjet hadseregek erőteljes átkarolásra irányuló támadása. A III. hadtestet elvágták, a IV. hadtestet szétverték, a VII. hadtestet a bekerítés veszélye fenyegette, de a hadtest parancsnoka még ekkor sem tudta elérni parancsnokánál a visszavonulási parancsot. Nem rendelték el a visszavonulást akkor sem, amikor a hadtest jobbszárnyán álló olasz hadtest senkit nem értesítve és a B hadseregcsoport engedélye nélkül megkezdte a visszavonulást, a bekerítés veszélyének téve ki a magyarok déli szárnyát.

Január 17-én Osztrogozsszk körzetében bezárult a szovjet gyűrű és január 18-án a 40. hadsereg egységei Alekszejevkanál, a 2. magyar hadsereg addigi törzsszállásánál találkoztak a 3. harckocsi hadsereghez tartozó 15. harckocsi hadtest délről érkező csapataival.

A magyar hadsereg-parancsnok jókora késéssel, csak január 17-én hajnali háromkor kapta meg a visszavonulási parancsot a B hadseregcsoporttól. Ezen a napon végre Jány is kiadta visszavonulási parancsát, de szervezett visszavonulásról ekkor már szó sem lehetett. A szétvert csapatrészek önállóan hátráltak. A hadsereg-parancsnokság sok csapatával elveszítette a kapcsolatot, így csak a hátráló csapatrészek felfogásáról és összegyűjtéséről intézkedhetett.

A VII. hadtest visszavonuló alakulatait többször az oldalukba került szovjet erők támadása érte. A szovjet csapatoknak azonban nem sikerült teljesen bekeríteni a csoportokban, nehézfegyverzet nélkül visszavonuló magyar csapatrészeket. Alekszejevka és Ilinka védelme, az 1. páncéloshadosztály önfeláldozása lehetővé tette, hogy a nagyrészt rendezetlenül visszavonuló csapatok és vonatrészek áthaladhassanak nyugat felé.

Összeköttetés hiányában január 18-án este a magyar parancsnok semmit nem tudott a VII. hadtest hollétéről. Jellemző a német vezetés magatartására, hogy ugyanezen a napon, 17 óra 10 perckor érkezett táviratában von Weichs vezérezredes „megdöbbenését” fejezte ki a VII. hadtest visszavonulása miatt. Megismételte Hitler parancsát, miszerint a doni állásokat az utolsó emberig tartani kell. Röviden: kereken megtagadta a parancsnoksága által előző napon szóban kiadott visszavonulási parancsot. E magatartás, már a németellenességgel igazán nem vádolható Kovács Gyula vezérőrnagynak is sok volt és „meglepetését” fejezte ki.

Január 19-én Osztrogozsszk és Illovszkoje védői kitörtek nyugat felé és nyitva tartottak egy körülbelül 8 kilométer széles folyosót. A csapatok emberfeletti teljesítményt nyújtva harcoltak és megzavarták a szovjet vezetés terveit, de harcképes kötelékek visszavonulásáról nem nagyon volt szó és a veszteségeket még csak megbecsülni sem lehetett. E harcokban morzsolódott fel az 1. páncélosadosztály is.

Külön említést érdemel az elvágott III. hadtest sorsa. Mivel a németeket ellátási kötelezettség nem terhelte, csak feladatot adtak, a magyarok viszont ellátni nem tudták az elvágott erőket, a III. hadtest nehéz helyzetbe került. A 2. német hadsereg parancsnoka, hadtestcsoportot hozva létre a VII. német hadtest alárendeltségébe vonta a magyarokat, ami a katonai állatorvosi ló esete. Két egyenlő szintű katonai szervezet közül az egyiket a másiknak alárendelni céltalan és értelmetlen. Az így létrehozott helyzet a két egyenrangú parancsnok között, főleg a német magatartás miatt sok konfliktushoz vezetett.

A magyar hadtestet a 2. német hadsereggel együtt egy másik szovjet támadás is érte. Január 20-tól a Voronyezsi Front parancsnoksága, folytatva a korábban megkezdett támadást, s annak eredményeit kihasználva, új támadást tervezett. A terv szerint a főcsapást délről, a 4. harckocsi hadtesttel megerősített 40. hadsereg, északról a Brajnszki Front 13. hadsereg méri. A támadás célja a két csoportosítás összetartó irányba támadva, Kasztornoje körzetében egyesülve bekeríteni és megsemmisíteni a 2. német hadsereget. A támadásban részt vett a Voronyezsi Front 38. és 60. hadserege is. A voronyezs-kasztornojei szovjet támadás január 24-én indult és a német front északon összeomlott. Bár az üzemanyaghiány által is akadályozott 40. hadsereg támadása akadozott, de sikerült lezárnia a német-magyar csapatok visszavonulásának útvonalait. Nem tudta viszont megerősíteni a bekerítés gyűrűjét, ami miatt a bekerített csapatok visszavonulása bár rendkívül sok veszteséggel, de lehetővé vált. A német-magyar erők harcolva egyik bekerítésből a másikba jutva hátráltak a hómezőkön át.

A VII. német hadtest parancsnoka, Siebert altábornagy a neki alárendelt magyar III. hadtestet feláldozva utasította a visszavonulás biztosítására. A III. hadtest katonái nemcsak az oroszoktól, hanem a németektől is szenvedtek. Rendre nem engedélyezték, hogy a németek által használt és nyitva tartott utakon vonuljanak. Gyakran erőszakoskodtak, elvettek szállítóeszközöket, felszerelést és a magyar katonákat a hómezőkön való éjszakázásra kényszerítették. Siebert altábornagy még magyar alárendeltjét gróf Stomm Marcell vezérőrnagy hadtestparancsnokot sem kezelte partnerként és sorozatosan állította válsághelyzet elé. „Gróf Stomm Marcell vezérőrnagy úrral – aki január végén orosz fogságba került – és törzsével szemben maga Siebert altbgy. is úgy bánt, mint más szokott talán a foglyokkal.”⁶⁶ Végül február 1-én arra utasította, hogy az erős orosz vonalakon keresztül kíséreljen meg kitörést nyugat felé, mert a németek által nyitott rést és úrvonalakat nem használhatja. Ebben a helyzetben Stomm vezérőrnagy feloszlatta hadtestét, ami katonai etikai szempontból sokak szerint nem elfogadható magatartás. Stomm tábornok február 3-án szovjet fogságba esett, de

⁶⁶ Hunyadváry József alezredes: Harctudósítás és tapasztalatok, melyeket az orosz harctéren, mint a 47/II. Zlj.pk. szereztem. In: *Horváth*, 1959. 241.

alárendeltjei együtt tartották katonáikat és kivezették a bekerítésből az összesen 6–7000 katonát. Ennyi maradt az 50 000-ból.

A magyar alakulatokban a túlterheltség és az egyenlőtlen küzdelem, az éhezés és a hideg hatására már január 12-én mutatkoztak az apátia és a pánik jelei. A 7. könnyűhadosztály parancsnoka már január 12-én tábori csendőröket rendelt ki a „visszaözönlők” felfogására.⁶⁷ Szabó László vezérőrnagy a január 13-ai ellentámadás kudarca után is pánikról, a csapatok harcbevetésének nehézségeiről számolt be a hadsereg vezérkari főnökének telefonbeszélgetésük során. Igaz, ekkor már az előidéző okokat is megjelölte. „7/I. zlj. Egyszer már megindult tádrá, pánik tört ki, még egyszer összeszedték, újra tád-ott, állítólag hk-k megjelenésére újra visszament kiindulási helyére.” „Csak a véletlenül és a kiválasztott tiszteken múlik egyedül az állások tartása. Én csalódtam az emberekben, nem csodálkozom azonban semmin, mert váltás nélkül harcolni és dolgozni nem lehet.”⁶⁸

A pánik nem minden alakulatot érintett, de hogy létezett, azt bizonyítják a parancsnokok beszámolóí, és az, hogy a hadsereg-parancsnokság január 16-án már a csapatok visszaözönlésére készült fel. Egy sor korabeli parancs létezik, ami az elhatalmasodó engedetlenségi hullám megfékezését célozta.

E jelenség azonban a téli visszavonulás velejárója volt és a tengelyhatalmak minden érintett hadseregénél – így a német hadseregnél is – megfigyelhető volt. Nincs abban semmi különös, hogy mínusz 32–42 fokos hidegben, a túlerővel szemben nem megfelelő fegyverzettel harcoló, ellátás nélkül visszavonuló, gyakran a szabad ég alatt éjszakázó csapatok fegyelme megtört. Sok katona eldobta a fegyverét, mert így elkerülhette a harcot. Kovács vezérőrnagy már január 18-án kénytelen volt megállapítani, hogy az Oszkol-völgyébe visszavonult kötelékek katonái 25%-ának van meg a fegyvere, nehézfegyver alig maradt, a tüzéség pedig teljesen elveszett. Igaz, közöttük sok volt a századonként eleve csak 30 puskával rendelkező menetszázad vagy leváltott alakulat.

Gyakran a parancsnoki állomány sem állt a helyzet magaslatán. A kötelékek szétestek, elveszítették az összeköttetést előljáró parancsnokságokkal. Arra is akadt példa, hogy a parancsnokság „veszítette el” a csapatát. Így történt, hogy január 18-án a VII. hadtest parancsnoka és a vezérkari főnöke a hadtest nélkül érkezett meg Bugyonnijba és egyikük sem tudott felvilágosítást adni csapataik hollétéről.⁶⁹ Jány vezérezredes következetességét jól szimbolizálja (több példa is van rá, hogy szemében nem számított, a vétkes tábornok vagy egyszerű katona), hogy azonnal visszaküldte őket a csapatukhoz.

Január 19-én pedig már Kovács tábornok is a „lehető legkisebbre csökkent” minősítést adta a hadsereg erkölcsi és fizikai ellenálló erejének.⁷⁰ Jellemző, hogy gyakran önmagának is ellentmondva még ezeket az alakulatokat is felhasználhatónak vélte a szovjet támadás megállítására vagy késleltetésére. „A Cramer-hdt-el Bugyonij körletben maradva, a helyzet szerint veszélyesebb elg. erőcsoport

⁶⁷ Szakály Sándor: A magyar tábori csendőrség. Bp., 1990. 57.

⁶⁸ Vitéz Kovács Gyula vörge. telefonbeszélgetései. 1943. I. 13-án. In: Horváth, 1959. 143.

⁶⁹ Vitéz Kovács Gyula vörge. telefonbeszélgetései. 1943. I. 19-én. In: Horváth, 1959. 169.

⁷⁰ Vitéz Kovács Gyula vörge. telefonbeszélgetései. 1943. I. 19-én. Uo. 173.

ellen fordulni. Az Oszkol völgyben beállott helyzet folytán a hds. parancsnokság megítélése szerint sürgősen dönteni kellett az Oszkol völgy közelében gyülekeztetett csapatok sorsáról. A fegyverrel rendelkezőket illetőleg irányadónak kell tekinteni a feladatot, melyet a Hrg. B. nem változtatott meg.”⁷¹

A szilárd vezetést megőrzött csapatok tovább harcoltak és rendezetten vonultak vissza, semmiben nem maradvá el a németek mögött. A magyar hadsereg szétesését a németek túlhangsúlyozták, vélhetően azért, hogy a vereségben őket tehesék meg bűnbaknak. Többször fegyvereit eldobáló katonaként írták le a fegyvertelenül kivonult magyar váltás katonáit is. A hátrálást azonban nem lehetett megállítani. A hadsereg-parancsnokság harcálláspontja január 23-án Belgorod volt és január 24-én 12 órakor, a szovjet áttörés tizedik napján, a 2. magyar hadsereget hivatalosan is kivonták az arcvonalból. A csapatok maradványainak visszavonását a még harcképes magyar kötelékeket összefogó, Vargyassi Gyula vezérőrnagy által vezetett csoport és a Cramer-hadtest biztosította.

A következő napokban a hadsereg-parancsnokság elsősorban a visszavonulók rendezésére koncentrált és január 24-én Jány Gusztáv vezérezredes hadseregparancsnok kiadta szerencsétlen szövegezésű hadseregparancsát. E parancs első pontja így kezdődött: „A 2. magyar hds. elveszítette becsületét, mert kevés – esküjéhez és kötelességéhez hű – ember kivételével nem váltotta be azt, amit tőle mindenki joggal elvárhatott.” A nehéz körülmények között harcoló csapatok ilyen általános és sommás arculcsapására saját parancsnoka részéről még nem volt példa. Kiadásának okait magyarázni lehet, de elfogadható magyarázatot adni rá aligha. Ilyen parancsot akkor is ostobaság volt kiadni, ha sok tekintetben nem volt teljesen alaptalan. Mivel nem tett világos különbséget és általánosított, parancsa a harcban helytálló csapatokra ugyanúgy vonatkozott, mint a pánikba esettekre. Így csak arra volt alkalmas, hogy erkölcsileg és tudatilag tovább züllessze a csapatokat, hiszen a még hadsereg tábornoki kara is tiltakozott ellene. A későbbi visszavonás e tekintetben nem sokat segített, ami egyszer kimondatott és a lelkekben mély és keserű nyomokat hagyott, azt nem lehetett egy másik parancsal egyszerűen törölni.

A visszavonulás nem jelentette a hadsereg katonáinak a megmenekülését. A gyalogmenet a hómezőkön és a kilátástalan harcok még hosszú heteken keresztül folytatódtak, Egyes alakulatok 800 kilométert is gyalogoltak az orosz télben ellátás nélkül. A megmaradt hadsereget Romni, Vorozsba, Glukov és Konotpo körzetében próbálták meg újjáalakítani, de a Vörös Hadsereg tényrerése miatt a Dnyepertől nyugatra jelöltek ki számukra a gyülekeztetési és újjászervezési körletet.

A németek viselkedését illetően sok példa van arra, hogy élelmet, szállást, fegyvert és felszerelést raboltak a magyar katonáktól. A német magatartás következtében fegyveres összetűzésekre került sor a szövetséges katonák között. Még Jány vezérezredes is kénytelen volt parancsot kiadni a garázdálkodó németek elleni ellenállásra.

A szovjet erők nem tudták megvalósítani a bekerített ellenség felszámolását, de olyan veszteségeket okoztak, hogy az felért a megsemmisüléssel az érintett német, olasz és magyar hadsereg vonatkozásában. A 2. magyar hadsereg veszte-

⁷¹ A hds. vkf. helyzetmegítélése 1943. január 21-én. In: *Horváth*, 1959. 175.

ségei az eredeti dokumentumok alapján kb. 120 000 fő. Ebből a Donnál kb. 100 000 fő esett el, sebesült meg, tűnt el, került hadifogságba. Az elesettek száma meghatározhatatlan, hiszen nagyon sokan eltűntek (80 549 fő). 1943. március 3-án a magyar hadsereg harcértéke 2910 tiszt, 61 116 legénységi állományú katona, 34 284 puska, 885 géppisztoly, 101 géppuska, 375 golyósóró, 3 db 10,5 cm tarack, 2 db 10 cm tábori tarack, 28 db 10 cm ködvető, 4 db 75 mm páncéltörő ágyú, 2 db 50 mm páncéltörő ágyú, 2 db 74 mm önjáró páncéltörő ágyú, 18 db 40 mm légvédelmi gépágyú, 2 db aknavető, 2 db gránátvető, 10 db nehézpuska, 14 599 ló, 5989 fogatolt jármű, 1246 gépjármű volt.

Az életben maradtak háromnegyed része a vonatalakulatokhoz tartozott, ami arra utal, hogy a harcoló állomány lényegében megsemmisült. Vitéz Kovács Gyula vezérőrnagy az OKH vezérkari főnökéhez írt levelében a harcoló csapatok 80–85%-ának elvesztéséről ír.⁷² A hivatalosan eltűntnek nyilvánítottak körülbelül fele halhatott hősi halált. A többi hadifogolytáborba került, ahol szintén magas volt a halálozási arány.

9. Összegzés

Vitéz Jány Gusztáv vezérezredes még a fronton megkapta a német Vaskezeszt Lovagkeresztjét. Hazatérése után azonban nyugállományba helyezték. A 2. magyar hadsereg maradványait 1943. március 28. – május 30-a között szállították haza. Lehetőleg csendben, éjszaka érkeztek meg a kijelölt állomásra. A politikai és katonai vezetés igyekezett eltitkolni a történeteket és mélyen hallgattak a veszteségek mértékéről. A hadsereg tragédiája azonban akkor is, ma is foglalkoztatja a közvéleményt. Sokféle értékelés született e hadsereg katonáinak a teljesítményéről. Ezek jelentős része elítélő és igazságtalan, mert politikai alapon született. Nem a katonák tehetek arról, hogy a frontra kellett menniük. Többnyire keserves kényszer volt mindenki számára és sokan kedvetlenül, a hazatérést várva teljesítették szolgálatukat, amelynek legfőbb oka a mozgósítás igazságtalanságai, az elhagyatottság érzése, a háború céltalansága és a szovjetek egyre növekvő ereje lehetett. Ahogy az ország lakossága, az egyszerű katona sem értette, miért kell a Don partján harcolnia és meghalnia. „Meggyőződésem, hogy nem az emberanyagunkban van a hiba, hanem hiányosan, talán rosszul volt előkészítve ez a háború és hiányos szellemi munícióval tápláljuk most is az anyaországot és a kivonult hadsereget egyaránt” – írta Kovács Gyula ezredes már a harcok kezdetén 1942. augusztus 17-én.⁷³

A katona azzal harcol, amit az állama biztosít neki és olyan célokat követ, amelyeket a politikai vezetés megjelöl. Arra viszont nem lehet kötelezni, hogy szeresse is azt, amire éppen kényszerítik. Nem gondoljuk azt sem, hogy senki sem hibázott, s ez a vereség a sors akarata volt. Nem biztos, hogy valóban megállják a helyüket az utólag hangoztatott politikai szempontok, amelyek a hadsereg kiküldéséhez vezettek. Ezt a hadsereget hihetetlenül rövid idő alatt mozgósí-

⁷² Hadtörténelmi Intézet Levéltára 1943. 2. hds. I.a. oszt. 5. fasc.; *Horváth*, 1959. 342.

⁷³ Vitéz Kovács Gyula vk. ezredes: A 2. hadseregnél tapasztaltak magyarázata és a hozzáfűzött javaslatok. In: *Horváth*, 1959. 75.

tották és juttatták ki a frontra. Ennyi idő alatt nem lehetett egy hadsereget maradéktalanul felkészíteni a várható feladataira, mint ahogy azt a később napvilágra került hiányosságok bizonyítják. A kiképzés és felkészítés jelentős része csak papíron, vagy még ott sem történt meg. Maga a hadseregpáncsnok írta, hogy a hadserege csak a szemledombról mutatott jól.

Sokakat foglalkoztat a kérdés, mi vezetett a hadsereg vereségéhez. Hiszen a csapatok döntő része megtett minden lehetőséget a szovjet támadás visszaveréséért és a pánikjelenségek csak később, a kilátástalan harc és a rossz vezetés következtében jelentkeztek. A Vörös Hadsereg erőfölénye a felkészületlenség, a túlzott mérvű feladat mára már magától értetődő. Azonban voltak más okok is, amelyek a katasztrófát előidézték. Itt említendő a magyar politika magatartása. A magyar politikai vezetőket számításaikban nemcsak a reálpolitika kérlelhetetlen törvényei, hanem évtizedes szovjetellenes beidegződéseik is vezették, s egyfajta szent háborúnak értelmezték a keleten folyó harcokat. A politika farkastörvényeinek realitása nem vezethet emberek életét követelő, szükségtelen gesztusokhoz az aktuális politikai partner iránt. Egyetlen politikus sem jogosult mások élete felett még közvetett módon sem dönteni. Ezért a 2. magyar hadsereg tragédiájának legfőbb tanulsága: „Soha többé!”